

DEN UNGE BJØRNSEN OG DANSK POLITIK

STUDIER I SIGNALFEJDENS FORUDSÆTNINGER OG EFTERVIRKNINGER 1870-79

Af *Kristian Hvidt*.

Bjørnstjerne Bjørnson fik gennem sin digtning stor indflydelse i Danmark ikke alene litterært, men også politisk. Bibliotekar, cand. mag. Kristian Hvidt viser den gensidige påvirkning mellem det danske grundtvigske venstre og den unge Bjørnson med særligt henblik på den store strid om det dansk-tyske forhold, Signalfejden, som Bjørnson gav anledning til i efteråret 1872.

Imellem det litteraturhistoriske og den politiske historie ligger et område, der ofte er blevet stedmoderligt behandlet af historieforskningen, men som ikke desto mindre er af største betydning ved beskrivelsen af en periodes samfundsstruktur. Det er på dette »kulturpolitiske« felt, at dagens debat foregår og herfra, at kilderne til afgørende hovedstrømninger i kunst og politik udspringer. Der foregår utvivlsomt en gensidig påvirkning mellem det litterære og det politiske. Emnet for den følgende undersøgelse kan bidrage til at vise det betydningsfulde i dette samspil. Digteren Bjørnstjerne Bjørnsons deltagelse i dansk politik før 1879 gav således anledning til en vekselvirkning mellem ham og det danske venstreparti, der fik varige politiske og litterære følger. Undersøgelsen gør ikke krav på at give nye bidrag til Bjørnsons karakteristik, men stiler mere mod at vise den ikke helt uvæsentlige indflydelse, han kom til at udøve herhjemme på det politiske plan.

I et brev til Frede Bojsen karakteriserede Bjørnstjerne Bjørnson engang den danske venstrefører Christen Berg med ordene: »Når han kommer ind i en stue, er det, som hele Danmark kom sejrende«¹⁾ Det var utvivlsomt meget karakteristisk for Berg; men med de fornødne ændringer passede sætningen også på Bjørnson. Når Bjørnson kom til Danmark, var det, som hele Norges storslåede natur kom sejrende – der var en susen og en brusen omkring ham, blæst fra de norske fjelde, som helt tog vejret fra danskerne. At han selv var klar over, at hans udseende var som inkarnationen af hans hjemlands natur, fremgår af et brev fra 1872:

»Skulle jeg male mig selv, tog jeg et fjeldlandskab og indunder det en båd over fjorden i rygende storm, halvt sejl oppe . . .«²⁾.

¹⁾ Brevet, der igrøvrigt ikke kendes, er omtalt i Frede Bojsens politiske erindringer s. 127, fodnoten.

²⁾ Brytnings-år, breve fra B. B. 1871-78 utgitt av Halvdan Koht, bd. I s. XIII. Da Fr. Hegel, hvem ordene var rettet til, lod et sådant billede male, protesterede B.

Bjørnson følte sig helt hjemme i Danmark, og han modtoges her som en af den slags gæster, der medregnes blandt husets egne børn. Uendelig ofte møder man i hans breve hans patetiske kærlighedserklæringer: »Jeg ælsker Danmark!«³⁾, og han tilføjer i et brev fra 1865:

«. . . fordi dets sag opflammer min kærlighed, dets dannelse adler og styrker den, den folkelige retning i kirke og skole begejstrer den«⁴⁾.

Gennem sine ophold i København i 1850'erne modtog Bjørnson en overordentlig stærk påvirkning fra den da rådende nationalliberale kultur i Danmark, en påvirkning, der både prægede hans første litterære værker og udstrålede fra hans virksomhed i Norge som politisk skribent og teaterleder. Det litterære liv og de intriger, der spandt sig om datidens teaterverden, var langt fra at kunne udfylde Bjørnsons virke-trang. Estetik i sig selv foragtede han – hans helt utrolige vitalitet og energi krævede indsats på alle de områder, han kom i kontakt med. Diskussion var for ham en livsbetingelse, en uundværlig stimulans og inspirationskilde for hans litterære frembringelser. Det politiske liv var lige en verden for Bjørnson. Her var noget at kæmpe for, en jordbund, hvori det væld af ideer og planer, som myldrede i hans rastløse fantasi, kunne gro.

Blev Bjørnson påvirket af sine ophold i Danmark, var det omvendte utvivlsomt også tilfældet. Bjørnsons majestætiske form, hans lyriske, men dog storladne fremstillingsevne både i skrift og tale, kunne ikke undgå at skabe en menighed omkring ham, som bragte hans ideer videre til større kredse. Når Bjørnson drog til felts for en af sine store ideer, var der en indre kraft og en overvældende storhed i hans agitation, der kan imponere og påvirke endnu i dag og endnu mere kunne det i samtiden. Med sit enestående talent som taler, en side af ham, som nutiden desværre ikke kan reproducere, kun forstå gennem datidens udsagn⁵⁾, havde Bjørnson et våben i hænde, der gjorde ham til en ganske vist til tider uberegnelig, men ganske betydelig faktor i det politiske liv. Den folkelige bevægelse i Danmark var stærkt modtagelig for de stormfulde og poetiske klange fra Bjørnsons lyre.

Bjørnsons litterære betydning i Danmark er velkendt; hans politiske indflydelse derimod er mindre kendt, og dog bør den ikke undervurderes. Ikke fordi han fik gennemført de konkrete ideer, han kæmpede for – de lå ofte uden for det realisable – men fordi han – hævet over den daglige

mod skyerne: »I mine udsigter i fremtiden og folkene har der aldrig været skyer«. Jvr. L. C. Nielsen: *Fr. V. Hegel* (1909) II s. 46.

³⁾ F. eks. *Gro-tid*. Breve fra B. B. 1857-70 utgitt av H. Koht (1912) I s. 232 og II s. 103.

⁴⁾ *Gro-tid* I s. LXIX. Citaterne er gengivet bogstavret efter originalerne. Fra ca. 1871-72 gik Bjørnson over fra store bogstaver og aa til den højskoleprægede retskrivning med små bogstaver og å.

⁵⁾ Henrik Pontoppidan var dog så uheldig, at han kom til at høre B. holde det samme foredrag to gange, med de samme dramatiske fagter og kunstpauser. En *Vinterrejse* (1920) s. 86 ff.

politikks smålighed, satte en idédebat igang, der fik betydelig indflydelse og som en slags katalysator skilte vandene i bestemte hovedstrømme. Der kunne være noget manisk over Bjørnsons færden, hans tale kunne præges af en lidt hul patos. Men følger man Bjørnsons udtalelser om dansk politik gennem hans breve, overraskes man gang på gang af den intuitive fremsynerhed og realitetssans, der ofte lå bag den lyriske overflade. Hans deltagelse i dansk politik i halvfjerdserne, hvor han blev hovedpersonen i den s. k. Signalfejde, vil vise hans forståelse for de centrale problemer i tiden, »det, hvorefter det gælder«, som han selv udtrykte det.

Bjørnstjerne Bjørnson kom første gang til København i efteråret 1856. Han levede her indtil juni 1857 på et mere end magert legat, men med righoldigt udbytte, da han kom i forbindelse med en kreds af danske kunstnere og litterater, Kr. Arentzen, Phillip Weilbach og først og fremmest Clemens Petersen, der netop var blevet J. L. Heibergs efterfølger som litterær anmelder ved Fædrelandet. Det var gennem Clemens Petersen, at han senere blev introduceret i den københavnske nationalliberale overklasse.

Imellem 1857 og 1859 forsøgte han at skabe sig en position i Norge, først som leder af Bergen teater og siden som medredaktør af Christiania-avisen Aftenbladet. Men trods hans succesrige litterære debut i 1857 med »Synnøve Solbakken« og »Mellem Slagene«, ville det lille lukkede, norske samfund ikke anerkende ham rigtigt og har vel sagtens også irriteret sig over hans trang til at råde og regere. Han skaffede sig i hvert fald mange uvenner i Christiania, og efter at have meddelt sine landsmænd i Bergensposten, at han ikke mere udholdt »den djævelsk prosaiske kvæleluft« i Norge⁶⁾, rejste han igen til København, hvor han bosatte sig et helt år, 1859–60. Hans litterære succes gav ham nu indpas overalt, hvor det dengang var værd at komme i København. Han kom til at stå den betydningsfulde Carl Ploug nær, talte ofte med C. C. Hall, blev husven hos fru Heiberg og dus med H. C. Andersen. Alle kappedes om at invitere den charmerende nordmand, der bragte friske pust ind i den københavnske inderkreds. I det slesvigske spørgsmål, der i disse år nærmede sig krisen og krigen, engagerede han sig naturligvis med liv og sjæl. Ligesom Henrik Ibsen forsøgte han i efteråret 1863 at begejstre sine landsmænd for Skandinavismen og få Norge til at stille sig solidarisk i krigen mod de tyske magter. Selv overvejede han at melde sig som frivillig, men, som han skriver i et brev 21. dec. 1863:

»Det synes mig så underligt at synge andre op til det, som man ikke selv vil gøre. Men man siger her, at jeg blot ville skyde mig selv og slet ingen fjender, da jeg ikke ser«⁷⁾.

⁶⁾ Gro-tid I s. LIII.

⁷⁾ Gro-tid II s. 108. B. var stærkt nærsynet. I juli 1870 brugte han de samme ord i et brev til A. F. Krieger. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmål 1864–79, II (1925) s. 509.

Medens 1864 og særlig Norges forhold til krigen kom til at betyde en voldsom omvæltning i Henrik Ibsens tænkning og digtning, kom skuffelsen ikke direkte til at indvirke på Bjørnson. Han skriver dog til Fr. Hegel i oktober 1864:

»Der er gået noget i stykker for mig, hvorpå jeg før hvilede, og det nytter ikke alt det jeg lukker øjnene, ser syner, synger og besværges⁸⁾).

En personlig tilknytning til Slesvig havde allerede før krigen bragt Bjørnson ind i debatten. Gennem sin hustrus slægt kom han i nær forbindelse med Hilmar Finsen, byfoged i Sønderborg 1850–64, senere landshøvding på Island og iøvrigt indenrigsminister 1884–85. Under Bjørnsons store Italiensrejse 1860–62 var hans kone og børn bosat i Sønderborg, og selv boede han der i et par måneder omkring årsskiftet 1862–63⁹⁾).

Bjørnsons opfattelse af den danske politik før og under 1864-krigen var helt igennem præget af de nationalliberale kredse, hvori han dengang færdedes så hjemmefant. Lige som disse nærrede han en dyb mistillid til Christian IX, og denne antipati mod den danske konge skal have bidraget væsentligt til, at han blev republikaner – »Folkemagten« var for ham langt stærkere end kongemagten. Langt op i halvfjerdserne forfægtede Bjørnson sit republikanske syn¹⁰⁾).

Helt op til 1867–68 havde Bjørnson så afgjort følt sig langt mere som digter og teatermand end som politiker og folkelig profet. Men under sit ophold i København fra efteråret 1867 til sommeren 1868, den periode, som han selv kaldte »Fiskerjæntens tid«, kom en kaldelse til ham, en vækkelse, der fik ham til at kaste sig med al sin magt og kraft ud i agitation og kamp. Det var Grundtvigs sag, han nu påtog sig af alle kræfter. Grundtvigianismen var i og for sig ikke noget nyt for ham i 1876. Om sit forhold til Grundtvig skriver han senere i et brev til Georg Brandes:

»Grundtvig så jeg først, da han steg i land i Christiania ved studentermødet dér i 1852. Annen gang i København 56 i studenter-besøget på hjemfærden fra Upsala. Han gjorde et voldsomt indtryk ved sin storslagne, selvtillidsfulde måde at »spå« og tyde på! Kær vant jeg ham gennem billedhugger Borch, mens jeg skrev Synnøve; men i forhold til ham og hans kom jeg først på Fiskerjæntens tid«¹¹⁾).

Mens Bjørnson før havde skrevet om grundtvigianismen med respekt og veneration, var han nu helt bjergetaget¹²⁾. Det var ikke de grundt-

⁸⁾ *ibid.* II s. 148. Om hans reaktion ved Dybbøls fald se s. st. II s. 117.

⁹⁾ August F. Schmidt: Bjørnson og Sønderborg: Edda 1948 s. 307–14.

¹⁰⁾ Gro-tid I s. LXI. Se også For Idé og Virkelighed 1872 bd. I s. 237 f.

¹¹⁾ Georg og Edv. Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere, udg. af Morten Borup, IV, 1. halvbind (1939) s. 115 (27. april 1880).

¹²⁾ Se f. eks. Gro-tid II s. 396.

vigske troessætninger, »de teologiske anstaltmagerier«, som han kaldte det, der interesserede ham¹³). Hans forhold til religionen på denne tid er meget rammende karakteriseret af hans nære ven fra disse år, Gotfred Rode, i et brev til Bjørnson fra januar 1872:

»Dit forhold til kristendommen er mere en stærk, stemningsfuld grebthed i øjeblikket end et personligt liv deri!«¹⁴).

Det var det menneskelige og folkelige i Grundtvigs ideer, som fængede – nøgleordet for ham var *Kristendomslivet*, et ord, der går igen i alle hans digte og artikler fra disse år¹⁵). At udbrede Grundtvigs tanker overalt blev hans store mission i disse år. Han holdt snesevis af foredrag og skrev en lang række artikler om ham. Han støttede med begejstring de første tilløb til en højskolebevægelse i Norge og var en flittig deltager, da Hermann Anker og hans venner åbnede højskolen Sagatun ved Hamar.

Det var egentlig kristendommen, der for alvor bragte Bjørnson ind på aktiv politik. »Kristen-livet blomstrer alene i et stærkt Folke-liv«, skrev han, og med folkeliv mente han politik, der skulle bringe den frihed i skole, kirke og ting, som var forudsætningen for et virkeligt kristenliv. »Politiken må gjøre et Gennembrud for alt det andet«¹⁶).

Bjørnson hørte til de ivrige skandinavister og havde deltaget i alle de store studentermøder i 1850'erne. Men helt op til 1866 følte han ikke noget egentligt tilknytningsforhold til Sverige rent bortset fra mindre venlige følelser over for landet, som statholderstriden havde vedligeholdt. Han manglede først og fremmest personlige kontakter i Sverige, hvad der vel var den vigtigste årsag til, at han i 1860 kunne skrive: »Jeg har ingen dannelse fælles med Sverige«¹⁷). Men i 1866 kom han på en foredragsturné til Stockholm, traf en række svenske politikere og blev begejstret for landet. Dermed var grundlaget skabt for hans kommende hovedidé: en genopvækkelse af Skandinavismen i Grundtvigs ånd, »et fælles kristendomsliv i Norden«. Skandinavismen var jo på det tidspunkt stærkt svækket, det var ikke let at få den løftet op over mindet om de bristede forhåbninger fra efteråret 1863. Her mente Bjørnson, at Grundtvigs folkelige bevægelse kunne løfte langt stærkere end den nationalliberale, der havde båret Skandinavismen før krigen.

I de første år efter 1866 var hans Skandinavisme i og for sig ganske upolitisk. Han forestillede sig blot et nordisk samarbejde på højskolens

¹³) Brytnings-år I s. 23.

¹⁴) Brevveksling mellem B. B. og ægteparret Rode er trykt i Tilskueren 1921 II s. 145-59, 232-52 og 377-98.

¹⁵) Se f. eks. kantaten til mindefesten 1872. Dagbladet 1872 nr. 247. Trykt i B. B.s Samlede Værker (Mindeutgave 1910) I s. 120.

¹⁶) Brytnings-år I s. XVII f., jvr. Brandesbrevene VI, 1 s. 88.

¹⁷) Gro-tid I s. LXIX.

område, der skulle bidrage til at vække de slumrende ånder¹⁸). Han ville skabe en rejsning af folkeånden i de »tre nordiske republikker«, eller som han med en flot allegori slutter en af sine store artikler i et dansk tidsskrift:

»Folkeånden hedder den Herrens Engel, der nu kalder paa dig, og som støtter dig, naar du er træt og giver dig ind til Religionens Trøst igjen, hver Gang du tviler . . . han som bærer Folkenes Suk for Alfaderens Trone, og som kommer igjen med det Svar: vær trøstig!¹⁹).

Citatet, der er fra foråret 1872, viser også, hvordan den megen læsning af Grundtvigs værker havde påvirket Bjørnsons prosastil. Med den kolossale indflydelse, han øvede på den unge generation fra disse år, har han utvivlsomt bidraget væsentligt til at udbrede Grundtvigs ideer, ikke mindst i Norge og Sverige – og hvad Grundtvig kunne mangle som folkelig taler, det ejede Bjørnson til overflod.

Men når man følger Bjørnsons færden gennem hans breve og artikler på den anden side af 1870, ser man, hvordan hans opmærksomhed mere og mere bliver rettet mod det politiske. En række ydre og indre omstændigheder bidrog til at svække hans litterære produktivitet og føre ham ind i en rent politisk kamp, der kulminerede i hans tale ved vennemødet efter Grundtvigs begravelse i september 1872. Med ideen om at »ændre signaler« i forholdet til Tyskland havde Bjørnson fået en sag at kæmpe for, der ikke var en tilfældig flyvegrille, men en nøje overvejet plan, der blev ham en livssag. Signalfejden blev af afgørende betydning både for Bjørnson selv og for den grundtvigianske bevægelse i Danmark, og det kan derfor være af største interesse at følge forudsætningerne for fejden, hvordan forskellige gensidige påvirkninger fører Bjørnson ind på sporet af det brændende problem.

Skønt Bjørnson opholdt sig i Danmark hele vinteren 1867–68, spores hans præg på dansk kulturliv næppe i årene mellem 1866 og 70. Han helligede sig i disse år først og fremmest sit eget lands politik og kulturliv og skrev myreflittigt dels på dramaerne »Halte-Hulda« og »Sigurd Jorsalfar«, dels det episke digt »Arnljot Gelline« samt den folkelige fortælling, »Fiskerjænten«. Sin trang til kamp og diskussion fik han udløsning for i norsk politik, der i disse år tilspidsedes under indtryk af det kommende norske venstre under Johan Sverdrups ledelse. Bjørnson havde sat sig som opgave at tjene Sverdrup som pennefører og blev derfor i marts 1866 politisk redaktør af »Norsk Folkeblad« sammen med advokaten Bernhard Dunker. Med voldsom kraft førte han an i agitationen mod ministeriet Stang og opildnede Sverdrup til at stille sig i spidsen for et stormløb mod regeringen i Stortinget. Jo mere storm og blæst der stod om politik, jo stærkere og magtfuldere blev Bjørnsons

¹⁸) *ibid.* II s. 290.

¹⁹) For *Idé og Virkelighed*, 1872 bd. I s. 243.

agitation. »Jeg ved ikke, om jeg hører til begyndelsernes mænd; til krisernes hører jeg i hvert fald«, skrev han engang til Gotfred Rode²⁰). Så meget mere skuffet blev han, når krisen fadede ud uden resultat ligesom den ministerstorm, som Sverdrup forsøgte sig med i begyndelsen af 1871. I skuffelse over det manglende resultat frasagde han sig stillingen som redaktør af »Norsk Folkeblad«, og fra dette tidspunkt vendte han sin opmærksomhed mod dansk politik, der på samme tid var ved at antage kriseagtig karakter.

Bjørnsons politiske forbindelse med Danmark indtil dette tidspunkt indskrænkede sig til bekendtskabet med Carl Ploug. Afgørende for hans videre udvikling blev det, at det efter hans ophold i København i 1867–68 kom til et brud med Ploug og hans kreds. Bjørnson reagerede mod snæverheden i den nationalliberale »dannelse«, som han tidligere havde følt sig så vel iblandt. Den bibragte ham nu den samme »djævelsk prosaiske kvæleluft«, som i sin tid havde drevet ham fra Norge. Allerede før hans ophold hernede kan man mærke hans irritation over »Københavnriet«, et begreb, som han siden brugte som skældsord mod sine tidligere venner²¹). I et brev til Clemens Petersen fra august 1867 skriver han:

»I komme i Danmark aldrig ud over Eders Sagen uvedkommende Hensyn til Rang, Alder, Vane, Bekendtskab, Snak, – I blive et gammelt Land, som evig forsøge at bringe Nyt ind, – men kun for at lade det dø i det Gamle eller selv strax blive gammelt. I tabe Slag og Lande paa dette, I tabe hele Livets Friskhed, men I blive troligt ved«²²).

Det ærgrede ham særligt, at den nationalliberale kreds ikke havde nogen virkelig forståelse for grundtvigianismen og for den folkelige sag. Omvendt mødte Ploug, fru Heiberg og de øvrige i kredsen ham også med kulde, når Bjørnson hengav sig i begejstrede talestrømme om »Kristendomslivet«. Derfor nærmede han sig i disse år mere og mere kredsen omkring Rasmus Nielsen, universitetets professor i filosofi siden 1841, der under indtryk af den hidsige diskussion mellem ham og Martensen i 1860'erne om tro og viden nærmede sig Grundtvigs opfattelse. Særlig kom Bjørnson i nær forbindelse med litteraten Rudolf Schmidt, Rasmus Nielsens elev. Sammen med disse to grundlagde han i 1869 tidskriftet »For Idé og Virkelighed«, et udmærket skrift, der i de kommende år blev Bjørnsons talerør i Danmark.

Til et »offentligt« brud med Carl Ploug kom det først for alvor i 1871²³). I »Fædrelandet« skrev Ploug en række artikler, der reducerede Bjørnson til nul og nix. Ploug kaldte ham »en politisk Don Quixote«, en

²⁰) Brytnings-år I s. 41, jvr. I s. 64.

²¹) Se f. eks. Gro-tid II s. 332.

²²) Gro-tid II s. 225.

²³) De havde dog haft et sammenstød under kirkemødet i Christiania i sommeren 1869. Se Stig Bredstrup: J. H. Monrad (1927) s. 42 f.

»Karnevals Figur« med en »Maske af Affectation og Skryderi, hvormed han bedækker sin Uvidenhed og Letsindighed«²⁴). Bjørnson svarede i en stor artikel, »Nogle Ord til Ungdommen« i februar 1872, der imødegik Plougs grove og personlige angreb i en langt mere human og saglig tone, end man kunne vente det af den temperamentsfulde nordmand²⁵). Til gengæld oprullede han i artiklen sit program for den »politiske grundtvigianisme« og for den kommende fælles rejsning af de nordiske landes venstrepartier. Artiklen er skrevet med en lyrisk patos og en overbevisningens kraft, der må have gjort et langt større og mere vindende indtryk end Plougs perfide artikler i »Fædrelandet«.

Bjørnsons kritiske stemning mod Danmark, der især kom til udtryk i vinteren 1871–72, stammede også fra andre forhold end fra striden med Carl Ploug. En ikke uvæsentlig årsag var den ublide medfart, hans teaterstykker fik på Det kgl. Teater i København. Bjørnson havde indsendt sine skuespil til direktionen, efterhånden som han fuldførte dem; men de var et for et blevet pure forkastet af teaterledelsen. Bjørnson bar det med fatning med »Mellem Slagene«, »Halte-Hulda«, »Kong Sverre« og »Sigurd Slembe«. Men da hans sidste drama, »Sigurd Jorsalfar«, i februar 1872 også blev refuseret, løb bægeret over, og han udøste i en række breve sin vrede og bitterhed over »Københavnriet« og svor en dyr ed på, at han aldrig ville have sine stykker, der havde stor succes i Norge, opført i København²⁶).

Blandt de sager, der mest optændte Bjørnson i årene efter 1870, var den islandske. Han havde mange tilknytningspunkter til dette land. Dels var den unge Bjørnson stærkt påvirket af de islandske sagaers stil og form, dels havde han personlig kontakt med styret deroppe gennem den førnævnte Hilmar Finsen, der efter krigen 1864 var blevet landshøvding, og med hvem Bjørnson vedligeholdte en livlig brevveksling. Men navnlig følte han en retfærdig harme over, at Danmark trods givne løfter ikke ville give Island en selvstændig, fri forfatning. Efter nedlæggelsen i året 1800 var Altinget blevet genoprettet i 1843, men fik kun rådgivende myndighed på linie med de daværende stænderforsamlinger i Danmark. Ved enevældens fald i Danmark blev der lovet Island en ny forfatning med lovgivende myndighed²⁷); men trods forhandlinger i 1851 og senere i halvtredserne blev denne ikke gennemført, og den

²⁴) Brytnings-år I s. XXXIII. Et omfattende referat af fejden ml. Bjørnson og Ploug findes i L. Nyegård: Vilh. Birkedal bd. 3 (1912) s. 40 ff.

²⁵) For Idé og Virkelighed, 1872, I s. 217 ff. Artiklen vakte stor opsigt. Da den udkom, skrev den altid lidt kyniske Rud. Schmidt til B.: Den stakkels Gotfred Rode gaar omkring og nisser i Bukserne, hvad hans Frue gjør, veed jeg ikke: Skjørterne skjule«. Utrykt brev 6. april 72. For udlån af en række afskrifter fra Bjørnson-arkivet i Oslo takker jeg bibliotekar Torben Nielsen, Det kgl. Bibl.

²⁶) Brytnings-tid I s. 92 og 96.

²⁷) Kgl. resolution af 23. september 1848.

danske konge var således enevældig på Island lige til forfatningsreformen 1874. Det, der blev den umiddelbare anledning til, at Bjørnson brusede op over forholdet og gjorde det til en af sine hjertesager var, at forfatningsspørgsmålet i 1869–70 blev taget op i den danske rigsdag. Det var Orla Lehmann, som bragte det på bane og foranledigede et forslag fremsat i landstinget²⁸). Forslaget nåede kun til 1. behandling, og forhandlingerne både i salen og i pressen viste en vis forbeholdenhed fra alle kredse imod at give en virkelig fri forfatning²⁹). I den følgende samling gennemførtes ganske vist en lov om Islands forfatningsmæssige stilling til Danmark, som dog ikke ændrede afgørende i Altingets manglende lovgivningsret³⁰). Bjørnson havde måske ikke nogen dybere forståelse for det meget komplicerede spørgsmål, men for ham synes hovedsagen i det islandske forfatningsspørgsmål nok så meget at have været, at det afslørede hulheden i dansk frihedsbegejstring og Skandinavisme³¹). I februar 1872 skrev han til Margrethe Rode:

»Island er den bedste smørprøver på dansk skandinavisme, friheds-sind, folke-følelse, som kan opfindes . . . Herregud, om også Islands krav synes strenge, hvad gør det, når man derved kan reparere en smule på århundrederes mishandling, som har kommet Danmark selv til gode, direkte og indirekte. Men har jeg sét en eneste dansk stemme løfte sig for Island? Nej!!!!!!«³²).

Her var altså endnu et moment til modvilje mod hans »ælskede Danmark«; det der smertede ham mest var, at også grundtvigianske politikere accepterede den danske regerings afvisende holdning over for islændingenes frihedskrav – kredsen omkring Grundtvig kunne altså i virkeligheden ikke være mere frihedselskende og nordisk sindet end de nationalliberale, som han netop havde brudt med.

Intet kunne være mere stimulerende for Bjørnsons handlekraft end modstand og skuffelser, sådan som han i disse år mødte dem fra Danmark. Bruddet med »Københavnriet«, den islandske sag og hans nederlag på Det kgl. Teater fik den unge kæmpe til at blæse i luren og mane til kamp, og hans allierede skulle være de grundtvigianske venstrepartier i de tre nordiske lande – og de modtog denne Nordens skjald med åbne arme.

Da Det forenede venstre dannedes i sommeren 1870, havde Bjørnson ikke nogen egentlig forbindelse med dets ledende personligheder. Men

²⁸) Jvr. hans piece fra 1869: »Den islandske Forfatningssag i Landstinget«.

²⁹) Sagen blev standset i landstinget med en dagsorden. Landstingstid. 1869–70 sp. 848.

³⁰) Lov af 2. jan. 1871. Lovtidende 1871 s. 1. Spørgsmålet løstes først ved forfatningsloven af 3. januar 1874.

³¹) I marts 1870 begyndte B. en voldsom agitation i Norsk Folkeblad, hvori han bl. a. truede med, at Norge ville få Island over til sig mod løfter om forfatningsfrihed. Under den tysk-franske krig samme år lod han sagen fare af hensyn til Danmarks udsatte stilling. Men i efteråret 1871 tog han den atter op, og det var på dette spørgsmål, at han kom i den voldsomme strid med Carl Ploug. Brytnings-år I s. XXXVIII.

³²) Brytnings-år I s. 7.

den følgende sommer sluttedes kontakten, og mellemmanden her var antagelig den unge folketingsmand Frede Bojsen, den senere leder af det moderate venstre. Bojsen havde meget nær tilknytning til Norge og opholdt sig ofte deroppe. Hans moder var norsk født, og igennem sit ægteskab med Karen Anker og hans søsters med dennes broder, højskolemanden Herman Anker på Sagatun, kom han allerede omkring 1863 i kontakt med Bjørnson, som fandt, at Bojsen var »en prægtig mand«³³). I sommeren 1871 mødtes de igen, og Bojsen benyttede her lejligheden til at foreslå, at Bjørnson og det nye danske venstre »måtte, burde og kunne arbejde mere sammen, hvilket Bjørnson greb med megen iver«³⁴).

Bojsens opfordring kom mere end belejligt for Bjørnson, der netop var begyndt sin avispolemik med Ploug i Fædrelandet. I første omgang aftaltes det, at Norsk Folkeblad og Sofus Høgsbro's Dansk Folketidende, på det tidspunkt det grundtvigianske venstres vigtigste presseorgan, skulle udveksle korrespondenter og holde sine læsere å jour med venstres kamp i de respektive lande. Bjørnson blev derfor henvist til Høgsbro, til hvem han omgående skrev³⁵). Frede Bojsen skrev også til Høgsbro, bad ham indtrængende om at give så megen plads i Folketidende som muligt til Bjørnsons artikler, og slutter:

»Foreløbig gør De en god gerning ved at slutte forbindelsen rigtig nøje med Bjørnson – han skal komme til at høre vor sag til med hud og hår, og han er en brav kæmpe . . .«³⁶).

Formaningen var for så vidt overflødig, som Høgsbro hurtigt sluttede et varmt venskab og førte en intens korrespondance med Bjørnson. De to blev nære kampfæller i de følgende år – et noget uens par at se til: den lille trinde Høgsbro med det nissemandsagtige hoved kronet af en sort kalot ved siden af den kæmpemæssige Bjørnson med det smukke, kraftfulde ansigt og den flyvende hårmanke. Selv Høgsbro kunne se komikken, da Bjørnson, første gang han så Høgsbro, slog ham på skulderen og kaldte ham »en stovt karl«³⁷).

To måneder senere traf Bjørnson en ny kampfælle, der fik en overordentlig betydning for den videre udvikling ikke mindst i Danmark, og som kom til at udøve en meget væsentlig indflydelse på Bjørnson. Det var redaktøren af Gøteborg Handels- og Sjøfartstidning, S. A.

³³) Villh. Birkedal: Personlige Oplevelser bd. 3 s. 61.

³⁴) Bojsen til Høgsbro 19. september 1871. Høgsbros Breve og Dagbøger I (1923) s. 245.

³⁵) Harald Holm, Høgsbros svigersøn, blev korrespondent til Norsk Folkeblad og fortsatte hermed helt op i halvfemserne.

³⁶) Høgsbro I s. 241 (15. august 1871). Senere (maj 1872) fortalte Bjørnson, at han, inden han begyndte at læse Folketidende, gik rundt i den tro, at Høgsbro var »noget nær en kæltring«. Brytnings-år I s. 101.

³⁷) Høgsbro I s. 245. Udhævelsen er Bojsens egen. (19. september 1871).

³⁸) Høgsbro til sin hustru, I s. 252 (26. juli 1872).

Hedlund. Hedlund, hvem han traf på en foredragsturné i Sverige i november 1871, havde ligesom Bjørnson netop brudt med »intelligensen« og havde sluttet forbindelse med det svenske venstre, Lantmannapartiet, oprettet 1867. De var således i samme situation, og særlig begejstredes Bjørnson ved mødet, fordi han gennem Hedlund havde fået kontakt med det tredje venstreparti i Norden, Sveriges, som han hidtil havde manglet føling med³⁸). Lantmannapartiet havde lige som det danske og norske venstre al støtte behov under dets kamp i disse år om forsvarsvæsenet og for ophævelsen af det gamle »Inddelingsværk«. Hedlund forstod om nogen at opflamme Bjørnson til handling³⁹). Nu var muligheden der for det storslåede nordiske fremstød for folkefrihed og grundtvigianisme, eller som han selv så prægtigt udtrykte det i »Nogle Ord til Ungdommen« fra samme tid:

»For mig er det, som roptes der paa Norden nu, som sees vore Tinder i Sollys over Uvejret, der tordnede drager hen over Dalene«⁴⁰).

Bjørnson handlede, medens han endnu var varm af mange dages samtaler med Hedlund. Endnu inden han havde forladt Gøteborg, skrev han til Høgsbro og N. J. Termansen og indkaldte dem til et mægtigt møde af »Demokratiet i Norden«, som han havde fået ideen til, og som skulle finde sted i Norge den følgende sommer⁴¹). I lyriske vendinger foreholdt han dem mødets betydning:

»Gud alene ved, hvad der kan komme ud af dette. Bevægelsen er for stor, ansvaret for uhyre, til at vi ikke skulle prøve på at samle folkeviljen i et ordnet løb til at blive et folk«⁴²).

Høgsbro har sikkert gnedet sit skæg med en betænkelig mine, da han modtog Bjørnsons brev. Især når Bjørnson insisterede på, at Danmark foruden ved Berg og Bojsen også skulle være repræsenteret ved Lars Bjørnbak og – Poul Geleff; Bjørnson prøvede med sin begejstringsbølge at indblæse en tolerancens ånd i det danske venstre, som var fremmed for det kun et år gamle parti.

Bjørnson havde ganske tydeligt taget munden for fuld – han blev mødt af en tydelig passivitet fra de danske politikere, der skulle deltage i det storslåede møde. Han gav dog ikke op, men lagde fortsat detalplaner – Hedlund skulle tale ved mødet om forsvarssagen (almenvæb-

³⁸) Hedlund stod dog ikke selv i partiet, men tilsluttede sig det i princippet.

³⁹) Om B. B.s begejstring se brevet til hustruen fra dagen efter mødet med H., 21. november 1872 i: Breve til Karoline utgitt av Dagny Sautreau (Oslo 1957) s. 178, jvr. brevet til Høgsbro maj 1872. Brytnings-år I s. 101.

⁴⁰) For Idé og Virkelighed 1872 I s. 242.

⁴¹) Ideen til et sådant »nordisk råd« var vel oprindelig Sverdrups, som allerede i 1860 havde rettet en sådan opfordring til Ploug, der dog afviste den. H. Koht: Johan Sverdrup (1918) I s. 335.

⁴²) Brytnings-år I s. 51 (28. november 1871).

ning), Christopher Bruun om »dannelsen« (højskolebevægelsen) og Christen Berg om kirken (kirkens udsondring fra staten) – de tre hovedpunkter i det program, han i februar 1872 oprullede i »Nogle Ord til Ungdommen«⁴³).

Efterhånden som man nærmede sig juni 1872, terminen for hans møde, og venstreførerne hverken i Norge eller Danmark kom ud af busken, blev Bjørnson mere og mere skuffet og forbitret. Men lige meget hvor meget han tiggede og bad, skrev og telegraferede – han måtte opgive den herlige plan⁴⁴). Helt forgæves havde han dog ikke arbejdet, for det lykkedes ham at få Hedlund og Høgsbro op til Norge for at deltage i en fest for Johan Sverdrup i Hamar i slutningen af juli 1872⁴⁵). Ved sin ovenud storslåede og festlige fremtræden bidrog Bjørnson til at gøre festen til en stor succes. Når mødet mellem de tre venstrepolitikere senere gik under navnet »Tre-kejser-mødet«⁴⁶), skyldtes det utvivlsomt, at Bjørnson straks gjorde Hedlund og Høgsbro til høvdinge over deres landes venstrepartier, hvad vel i nogen grad var en overdrivelse, men desto mere bidrog til at kaste glans over festens genstand, Sverdrup.

Men Bjørnson havde i hvert fald opnået, at de nordiske folkepartier var kommet i personlig kontakt. De tre politikere, Sverdrup, Hedlund og Høgsbro sluttede venskab, blev dus og korresponderede i de følgende år uden Bjørnson som mellemmand. Høgsbro var dog ikke blind for de andres fejl – særlig fandt han, at Hedlund burde være mindre lyriker og mere politiker⁴⁷).

Men Tre-kejser-mødet fik også andre konsekvenser; det gav stødet til en udviklingsrække, som førte til Signal-talen og den følgende fejde. Sagen var, at Hedlund ikke var persona grata i Danmark. Det var en kendt sag, at han både i 1864 og 1870 havde skrevet udpræget pro-tysk i sit blad og havde advaret stærkt mod skandinavisk hjælp til Danmark.

Spørgsmålet om Danmarks forhold til Tyskland var særdeles ømtåleligt i datidens Danmark. Med nederlaget i 1864 i friskeste erindring vedligeholdtes som naturligt var en ganske overordentlig modvilje mod alt tysk, og især mod det preussiske styre. Nationalismen i Danmark fik en voldsom opblomstring under indtryk af den stærke militarisme og ekspansionstrang, der udstrålede fra Bismarcks Preussen. Men det, der især evigt og altid spøjede i alle danskes tanker i disse år, var spørgsmålet om, hvordan danskheden i det nu tyske Nordslesvig kunne »ud-

⁴³) *ibid.* I s. 102.

⁴⁴) Brytnings-år I s. 85, 100, 105 og s. 108. Høgsbro I s. 246 og 247.

⁴⁵) Høgsbro har morsomt skildret mødet i breve til hustruen. Høgsbro I s. 251–54.

⁴⁶) Brytnings-år I s. XXXV.

⁴⁷) Høgsbro til Termansen 30. august 1872. Høgsbro I s. 257. Bjørnson så også dette: »Hedlund er vistnok et intryks-menneske, en elskelig lyriker ...«. Brytnings-år I s. 101 (maj 1872).

fries« fra det fremmede åg. Man følte en stærk forpligtelse over for mindretallet syd for grænsen, som man syntes, Danmark havde svigtet. Men der var ikke helt enighed om, hvordan Wienerfreden skulle kunne omstødes eller revideres. Inden for den kreds af konservative, der omgav regeringen, var man kun få måneder efter Wienerfreden indstillet på at vende den glatte side ud og genoptage forhandlinger med Bismarck om en grænserevision. Men om de forhandlinger, der førtes i de følgende år gennem udenrigsministeriet, fik offentligheden i Danmark kun fjerne og utydelige rygter at vide. I den store offentlighed i Danmark var det fjendtlige forhold af en sådan karakter, at forhandlinger blev betragtet som en umulighed, ja som en slags forræderi mod den danske nationalfølelse. I stedet håbede man på en ny krigerisk løsning, en krig mellem Frankrig og Tyskland, som kunne forudsiges med ret stor sikkerhed allerede fra 1866. Man troede på styrken i Napoleon III's kejserdømme trods tidligere års prestigetab og ventede, at nemeses skulle ramme det hybrisgrebne Preussen. Når »skæbnens vilje« således var sket fyldest, ville timen være kommen, hvor Slesvig atter kunne blive dansk.

Stemningen i Danmark i juli 1870 og de farlige begivenheder i København, der nær havde ført landet ind i en ny krig mod Tyskland, er kendt i detaljer gennem Aage Friis' fremstilling^{47A}). De ivrigste for at gå aktivt ind i krigen var utvivlsomt de nationalliberale og dele af det grundtvigianske venstre, to grupper, som nationalt set havde så mange lighedspunkter, at grænsen mellem dem endnu var flydende. Også Bjørnson hørte til dem, der ivrede for alliancen med Frankrig. Han var på den tid stærkt optaget af Sverdrups kamp mod det norske ministerium; men ved krigsudbruddet lod han alt andet falde for i Norsk Folkeblad at opflamme nordmændene til at hjælpe Danmark aktivt i dette ny forsøg på at genvinde Slesvig, som han betragtede som hele Nordens pligt at kæmpe for⁴⁸). I et højst melodramatisk brev til A. F. Krieger 20. juli 1870 spørger Bjørnson, om Danmark vil modtage tre troppekorps, som han personligt vil organisere blandt de norske studenter. Fem dage senere melder han, at nu har han afsendt »tropperne«, – een soldat, nemlig den senere højskoleforstander Christopher Bruun, som Bjørnson i sin begejstring bad Krieger fremvise for fru Heiberg – »om blot hans ædle hoved, der ligner mere et Kristus-hoved end noget andet, jeg har set«⁴⁹).

Nyheden om de overvældende tyske sejre i krigen blev for Bjørnson

^{47A}) Friis: Danmark ved Krigsudbruddet 1870 (1923).

⁴⁸) Bjørnsonstudier 1911. Småskrifter fra det litteraturhistoriske seminar. Udgivet av G. Gran. 1911 s. 323.

⁴⁹) Aage Friis: Det nordslesvigske Spørgsmål 1864–79, II (1925) s. 509 og 554. – Bruun blev indsat i Frede Bojsens kompagni og trænet i Remingtonexercits. Frede Bojsens politiske erindringer (1963) s. 48.

som for hele Danmarks befolkning et virkelig hårdt slag. Med sin intuitive stemningsfølelse tolkede han bedre end nogen den trykkende stemning, der i disse efterårsmåneder 1870 beherskede alle kredse i Danmark. Han udtrykte den så smukt i en prolog ved åbningen af teatret i Christiania få dage efter Sedanslaget:

»Den første dåd nu efter nederlaget,
der tog vor tryghed og vor falske tro,
må være den: at nedslå hos os selv
hver fejl forhåbning og at vedstå åbent:
stor, stor er faren – og vor evne fattig«⁵⁰).

Når Bjørnson i de hektiske julidage ivrede for en dansk-fransk alliance, var det under indflydelse af den herskende stemning i Danmark og Norge – ikke af den samme begejstring for Frankrig og alt, hvad der var fransk, som var så almindelig i Danmark den gang; han så blot i øjeblikket en chance for at genvinde Slesvig. Frankrig havde altid budt ham imod. Han blev frastødt af det franske åndsliv, dets hang til estetik for estetikens skyld. »Schöntuerei« er et udtryk, som han i disse år bruger igen og igen som skældsord mod sine modstandere. Det protestantiske Tyskland med dets effektivitet, dets energi og sædelige alvor måtte stå hans hjerte langt nærmere. Nogen egentlig begejstring for Tyskland kan man dog ikke spore i hans breve og artikler, førend han i 1872 kastede sig ud i Signalfejden. Derimod kan man interessant nok konstatere, at han allerede på et tidligt tidspunkt har haft forståelse for, at danskernes tro på Frankrig som Danmarks støtte og Preussens baneemand beroede på en illusion, og at løsningen før eller siden måtte blive en eller anden form for tilslutning til Tyskland. Han skriver nemlig i et brev til sin gamle ven fra Sønderborg, Hilmar Finsen, i september 1867:

»Haabet til Frankrig tror jeg i enhver Henseende er en Chimære, som betaales med det Modsatte af Indrømmelse fra Preussens Side, Danmarks egen Stilling, dets Forbindelse med Norden, vejer meget mere; thi Preussen ved, som vi alle, at Faren kommer fra Rusland og at Norden og det har samme interesser . . . Vi trænger til Preussens Alliance, og det trænger til vor, ikke for imorgen eller iovermorgen, men for Evigheden . . .

Se, dette er ikke Luftkasteller, og jeg tror Ordningen kommer fra Slesvig af og til det Sidste i Foreningsanliggendet, det Ene efter det Andet«⁵¹).

Luftkasteller var det jo unægtelig, men hans skepsis over for håbet til Frankrig må jo siges at være forudseende, især da den er udtrykt på en tid, da kun meget få kunne gennemskue hulheden i det strålende

⁵⁰) Brytnings-år I s. XXXVI.

⁵¹) Gro-tid II s. 229 f. I oktober 1872 skriver han: »Allerede i 1868 gik det op for mig . . . For denne Opfatning stred jeg samme Aar meget i Danmark. Bl. a. i »Nordisk Samfund«. B. B.'s Artikler og Taler I s. 372.

kejserdømme. I de følgende år mærker man ikke noget til dette synspunkt fra Bjørnson, andre ting optog ham i disse år. Men der er en *passus* i et af hans breve, der viser, at han allerede fra et tidligt tidspunkt har været under påvirkning af sin nærmeste politiske ven, Johan Sverdrup.

I sine politiske erindringer skriver Frede Bojsen, der kendte Sverdrup meget indgående, at denne havde meget til fælles med vor hjemlige noget ældre venstrefører, Balthasar Christensen. Bl. a. havde de begge en meget rummelig politisk fantasi. De tumlede altid med mægtige europæiske projekter, arrangerede Europas stater i nye, imaginære konstellationer, hvori Norden naturligvis skulle spille en integrerende rolle⁵²⁾. Der er grund til at antage, at ideen om den pangermanske koalition mod slaverne oprindeligt var fostret i Sverdrups hjerne og derfra videregivet til Bjørnson, der dog i begyndelsen antagelig har stillet sig passivt til den. I et brev til den norske højskolelærer og forfatter Kristoffer Janson fra december 1869 skriver Bjørnson:

»Baglæns skal jeg svare dig paa dit kjere Brev. Altsaa: 1) Sverdrup. Han mener Pan-germanismen som Endepunkt, og ikke engang Skandinavismen som Gjennemgangsled hertil«⁵³⁾.

Desværre kendes Jansons brev ikke. Men det fremgår i hvert fald, at Sverdrup allerede dengang har forkyndt sit storlinede syn. Når Bjørnson imidlertid ikke da henfaldt i begejstring for ideen, der ellers måtte tale til en bjørnsonsk fantasi, skyldtes det, som det står i samme brev:

Ingen skal fæste sig for meget ved, hvad han [Sverdrup] mener i dag; thi han kan ændre det imorgen.«

Senere hedder det med en glimrende karakteristik af Sverdrup:

»Han tager det *idag Brugbare* og staar paa det. Nu gaar Benene da engang imellem helt igjennem; han drager dem op igen og staar længe varligere paa den Skorpe, Omstændighederne har givet ham til provisorisk Grund . . .der har du Aarsagen til hans Ustøhed i dette store, hans lidenskabelige Energi udi det Mindre, hans brændende Overbevisning i Øjeblikket.«

Det, der tændte gnisten i Bjørnsons pangermanske begejstring var mødet med S. A. Hedlund i efteråret 1871. Hos svenskeren mødte han en ny udenrigspolitisk problemstilling. Sveriges indgroede skræk for Rusland havde længe gjort sig gældende og stillet politikerne i et mere forsonligt forhold til Tyskland. Skandinavismen og de slesvigske krige havde i visse kredse ændret denne opfattelse; men netop hos Hedlund fandt Bjørnson den rene, traditionsprægede svenske opfattelse af, hvad der var Sveriges virkelige interesse i udenrigspolitik. »Tyskland er vor

⁵²⁾ Frede Bojsens politiske erindringer s. 113, jvr. s. 49.

⁵³⁾ Gro-tid II s. 336.

naturlige ven og bundsforvant«, havde han skrevet i 1864, og det mente han endnu i 1871⁵⁴). De toner, Bjørnson havde hørt klinge i lang tid fra Sverdrup, blev nu gentaget for ham af Hedlund. Men medens Sverdrup som nævnt var lidt af en fantast, i hvert fald hvad det udenrigspolitiske angik, fik Bjørnson hos Hedlund ganske kontante argumenter til støtte. Hvad der særlig må have gjort indtryk på ham, var de aspekter, som det slesvigske spørgsmål fik under et eventuelt tysk-nordisk forbund. Kri-gen 1870–71 havde jo lukket de sidste muligheder for en krigerisk løsning til Danmarks fordel, og den eneste chance for en generhvervelse af de dansksindede områder måtte derfor ske ad fredelig vej, og det krævede et tilsvarende fredeligt forhold til Tyskland.

Det synes sandsynligt, at det er Bjørnson, der først offentligt har lanceret udtrykket pangermanisme, i hvert fald i Norden⁵⁵). Udtrykket var naturligvis opstået i analogi med ordet panslavisme, en bevægelse, der netop i disse år fejrede sine største triumfer under Ruslands ægide, bl. a. ved den store alslaviske kongres i Moskva 1867. I Vesteuropa skabte disse tilløb en del ængstelse, og tanken om en tilsvarende samling af de såkaldte goto-germanske stammer var derfor en naturlig følge.

En ikke uvæsentlig faktor for Bjørnson kunne det være, at Grundtvig flere gange i løbet af sit liv havde udtalt sig om en europæisk konstellation, der kunne minde stærkt om pangermanismen, omend med den væsentlige forskel, at Grundtvig betragtede England som »hovedet for hele den gothiske stormagt«⁵⁶). Bjørnson kan umulig have været uvidende herom. Det nationale, racebevidstheden om man vil, spillede en væsentlig rolle i Bjørnsons tanker. Han kom her til at gennemgå en udvikling parallelt med den noget ældre norske digter Henrik Wergeland, med hvem han ofte er blevet sammenlignet. – Bjørnson førtes fra sit norsk-nationale udgangspunkt til Skandinavismen og fra denne igen ud i pangermanismen. Det var, som om hans synsfelt arbejdede sig ud i en stadig videre horisont, mod en kosmopolitisk tankegang. Udviklingen må antages at hænge sammen med den berømmelse som digter, som Bjørnson efterhånden erhvervede i stadig større dele af Europa. Når han tredive år senere tog fredsbevægelsen op, en idé med endnu mere kosmopolitisk målsætning end pangermanismen, var det en logisk fortsættelse af denne udvikling⁵⁷).

Tre-kejser-mødet i Hamar i sommeren 1872 førte til en heftig avispolemik i de københavnske blade. Pressekrigen mellem partierne var i forvejen på et højdepunkt, idet der skulle være folketingsvalg den 20. sep-

⁵⁴) Dansk Folketidende 1872 s. 142.

⁵⁵) Se dr. Gudmund Schüttes artikel om panslavisme i *Salmonsens* 2. udg. bd. XVIII.

⁵⁶) H. Brun: *Grundtvigs Levnedsløb* II s. 188 f., s. 804 fodnoten. *Kirkehistoriske samlinger* 7. rk. 2. bd. (1954–56) s. 96.

⁵⁷) Se herom Astrid Finsland: *Bjørnson og fredssaken inntil 1900*, (Oslo) 1948.

tember samme år, og valgkampagnen var i fuld gang. Det begyndte med, at »Dagbladet«, C. St. A. Billes organ, rettede et stærkt angreb på Sofus Høgsbro, fordi han ville vise sig offentligt sammen med »tyskervennen« S. A. Hedlund. Det blev ikke Høgsbro, men derimod Hedlund selv, der svarede på angrebet nogle dage senere, idet han ved citater fra sin Gøteborg-avis ville påpege, hvordan han i 1864 havde haft sin fulde sympati på Danmarks side, men ud fra svensk-udenrigspolitiske synspunkter havde talt for fred med Tyskland⁵⁸).

I Dansk Folketidende refererede Høgsbro artiklerne fra Dagbladet; referatet i sig selv er omstændeligt og ganske upartisk. Men i en redaktionel fodnote til artiklen røber Høgsbro, at han ikke var rejst upåvirket hjem fra mødet med Sverdrup, Hedlund og Bjørnson. I noten hedder det:

»Man maa huske paa, hvorledes en svensk Mand altid maa tænke sig Muligheden af en krig med Rusland, og derved mindes Modsætningen mellem den slaviske og den gothisk-germanske Stamme«⁵⁹).

Høgsbro var nu, meget imod hvad man skulle vente af ham, kommet med ud at sejle på pangermanismens galej. Men vi har interessant nok muligheder for at se bagved kulisserne, hvordan Høgsbro, denne den mest nationale af hele det forenede venstre, i virkeligheden reagerede. At Dagbladets angreb var ham meget ubehageligt, er uden al tvivl. Over for hans og partiets vælgere kunne angrebet have store virkninger – Hedlunds tyskvenlige udtalelser var umulige at benægte, og at begynde at forfægte pangermanismen lige før valget ville være helt halsbrækkende. Han tøvede derfor med at svare, og stor var hans glæde, da Hedlund selv sendte et svar til Dagbladet⁶⁰).

Men Høgsbro havde stadig kvaler: hvordan skulle han referere Dagbladets diskussion i sit eget blad, og hvor skulle han placere sig selv? Høgsbro hørte til Grundtvigs varmeste beundrere og nærmeste disciple, og intet var derfor naturligere, end at han satte sig for mesterens fætter og spurgte ham til råds.

Søndag den 1. september prædikede den næsten 89-årige Grundtvig for sidste gang i sit liv i Vartov kirke. Efter kirkegangen var der middags-selskab hos Grundtvig, hvor adskillige af grundtvigianismens fortropper var til stede. Ud på eftermiddagen gik gæsterne; men Høgsbro blev tilbage, og der udspandt sig nu en samtale, som er blevet refereret af præsten H. Brun i hans Grundtvig-biografi fra 1882. Det hedder heri:

»Ved Omtalen af Hammar-mødet heroppe i Norge d. A. kom Talen ogsaa paa Redaktør Hedlund fra Gøtheborg, som ogsaa var der tilstede i Mødet ... Derved kom Høgsbro til at læse op Endel af de Stykker i Hedlunds »Gøtheborgs

⁵⁸) Dagbladet 28. august 1872.

⁵⁹) Dansk Folketidende 6. september 1872 s. 142.

⁶⁰) Se Høgsbros brev til Hedlund 25. august 1872. Høgsbro I s. 254.

Handels- og Søfartstidende«, som havde bragt Ploug til at kalde Hedlund en »Danskerhader« og »den karakterløseste Frasemager i hele Norden« o. s. v. o. s. v. Høgsbro spurgte nu Grundtvig om han fandt noget i Hedlunds Stykker, som krænkede Danmark; og som vi burde gjengjælde paa den Maade. Grundtvig: Nej slet ikke; vi maa jo huske, han er svensk og kan umulig se med de samme Øjne som vi Danske paa Forholdene . . .

Høgsbro spurgte om, hvis det Tilfælde indtraf, at Rusland og Tyskland kom i Krig, og Sverige af gammelt Nag til Rusland gik med Tyskland, om Danskerne da skulle gaa imod Tyskland og Sverige. Dertil svarede Grundtvig bestemt: Nej, det maa vi aldrig; Danmark maa aldrig nogensinde gaa imod Norge eller Sverige, men burde i et saadant Tilfælde søge at forblive neutral, undtagen hvis Tyskland forinden gav os den danske Del af Sønderjylland, da kunne der vistnok blive Tale om at gaa sammen med Tyskland og Sverige⁶¹).

København var ikke større dengang, end at rygten kunne sprede sig på få timer over byen. Krieger, den altid velinformede, kan den samme dags aften (1. sept. 72) notere i sin dagbog:

»Høgsbro var temmelig længe hos Grundtvig i Eftermiddag. De forskellige Grundtvigianere rives meget om den Gamle i Anledning af det forestaaende Valg⁶²).

Med den uhyre vægt man tillagde Grundtvigs ord, må hans svar på spørgsmålene have været Høgsbro til stor lettelse⁶³), og det er vel også i den ånd, man skal forstå det, når han sluttede samtalen med ordene: »Ja, livet skal nok sejre!« Hans spådom kom imidlertid til at stå i et underligt skær, for den næste eftermiddag var Grundtvig død.

Grundtvig's dom fik Høgsbro til at tage beslutningen om at køre løbet igennem og stille sig solidarisk med Hedlund og Bjørnson i artiklen den 6. september⁶⁴). Men sagen blev yderligere kompliceret ved, at I. A. Hansen, de nationale grundtvigianeres antipode i Det forenede venstre, nu også gik til angreb på Hedlund efter Tre-kejser-mødet – rollerne var tilsyneladende byttet om – de mest nationale i venstre protegerede Hedlund, medens I. A. Hansen, der var antiskandinavist og rationalist om en hals, angreb ham. Hans artikel var nærmest rettet mod Bjørnson, og denne reagerede omgående, med rette skuffet over, at sammenholdet i det danske venstre på denne måde undergravede hans sag. Han svarede med et lille stykke i Almuevennen, der blev trykt den 4. september. Heri erklærede han, at der var flere punkter, hvor han var uenig med Hedlund; men til Hedlunds opfattelse af det dansk-tyske forhold skrev han følgende ord:

⁶¹) H. Brun: Grundtvig II s. 803 f.

⁶²) Kriegers dagbøger bd. V s. 247.

⁶³) At Høgsbro i nogle henseender ikke så helt ukritisk på Grundtvig, (se hans piece fra 1902: Mit forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad) forhindrer dog ikke, at han tillagde G.'s ord overordentlig vægt.

⁶⁴) se s. 349.

»Det tør nok ogsaa hænde, at han i denne Sag saa sandere end de Fleste af os, som mere gik efter en uheldig Tradition i vor Opdragelse end efter den naturlige Sammenhæng . . . Thi ganske vist maa vi have den Slesvigske Uret gjort god igjen; ganske vist maa vi unde Frankrige bedre Vilkaar end de siste; men ligesaa vist er det at *med* Tyskland har Norden Opgaver; *mod* Tyskland har det ingen«⁶⁵).

Med disse afgørende ord havde Bjørnson faktisk anslået de provokerende toner, der få dage efter gav anledning til Signalfejden. Ordene vakte en vis opsigt, men slog ikke an – for to dage før var Grundtvig død, og det gav folk i København andet at tænke på.

Grundtvigs død den 2. september bragte den største uro i grundtvigianernes rækker, en uro, der længe havde ulmet som følge af det rent politiske moment, der var trængt ind i højskolemilieuet efter dannelsen af Det forenede venstre i sommeren 1870⁶⁶). Tolerance over for andre retninger var ikke grundtvigianernes kendetegn. Inderkredsen i højskolen så med en uvilje, der nærmede sig had til de ikke-grundtvigske fraktioner i venstre og havde især en stærk mistro til det nationale sindelag hos I. A. Hansen og hans gruppe i partiet – han havde jo ved flere lejligheder vist sig som antiskandinavist, og det var meget kompromitterende i grundtvigianernes øjne. Endnu værre var det, at det forenede venstre også havde optaget en del af Lars Bjørnbaks tilhængere, der ligefrem var antimilitarister. Trods sammenslutningen vedblev Høgsbro da også i Dansk Folketidende at føre en aldrig sluttende pressekrig mod Gert Winther, Nørrejysk Tidende og Bjørnbak's Aarhus Amtstidende.

Den bedste kilde til begivenhederne omkring Grundtvigs død, Niels Lindbergs beretning, der er gengivet i pastor Carl Weltzers lærede, men noget kalejdoskopiske artikel fra 1954⁶⁷) viser, hvordan uroen ulmede straks efter dødsfaldet i den kreds af præster, der havde stået Grundtvig nærmest, og som skulle sørge for begravelsen. De vigtigste i kredsen var de aldrende præster P. A. Fenger, Peder Rørdam, Vilh. Birkedal; videre må nævnes professoren i kirkehistorie Fr. Hammerich samt C. J. Brandt, som blev Grundtvigs efterfølger i Vartov⁶⁸).

Rent bortset fra den skjulte jalousi blandt disse begravelsens arrangører, der hver for sig så småt håbede at blive Grundtvigs åndelige arvtager, blev stridspunktet mellem dem i første række spørgsmålet om, hvorvidt der måtte tales om politik under det store vennemøde – det sy-

⁶⁵) Trykt i tillægget til Almuevennen, Adressebladet 4. september 1872.

⁶⁶) Jvr. Morten Eskesen: Mit samliv med Bjørnson (1902) s. 48.

⁶⁷) Kirkehistoriske samlinger 7. rk. 2. bd. s. 91–170. (Herefter kaldet Weltzer). Lindbergs beretning er nedskrevet en uge efter begravelsen (19.–28. september 1872). Den opbevares på Det kgl. Bibl.

⁶⁸) Der herskede nogen utilfredshed med, at disse folk havde taget »Patent som Ordens- og Ceremonimestre« ved det grundtvigske »Søndagshof«. Bredstrup: J. H. Monrad s. 53. Jvr. Morten Eskesen: Mit samliv med Bjørnson (1902) s. 46.

vende i rækken af vennemøder siden 1863⁶⁹) – der skulle følge efter selve begravelsen. En række af arrangører med Peder Rørdam i spidsen, ivrigt sekunderet af Carl Ploug, der mødte op for at give deres besyv med⁷⁰), ønskede, at der skulle gives en offentlig udtalelse på mødet, som klart tog afstand fra Det forenede venstre. Det lykkedes dog de mere besindige at få vedtaget, at al politik skulle bandlyses under vennemødet, og herved blev det⁷¹). Man skulle først og fremmest mindes Grundtvig. Men Lindberg skrev med en vis berettigelse i sin dagbog:

»Man vilde ikke have Politik, ikke have Uenighed – hvad virkelig klinger noget parodisk, naar det er vitterligt, at der ikke er Enighed«⁷²).

Grundtvigs død blev anledning til den helt store »eksplosion« i Bjørnsons temperament. Det havde ulmet stadig stærkere i løbet af 1871 og 1872 – der ophobede sig en stadig mere uimodståelig trang i ham til at sige sine danske venner den rå og usødede sandhed. Den stigende kraftfølelse og reformiver hos Bjørnson kommer bedst til udtryk i de glimrende breve til Gotfred og Margrethe Rode, der på deres side prøver at dæmme op for det hoblende temperament i Christiania med en række højst jordbundne og særdeles velformulerede svar⁷³). Allerede i begyndelsen af året 1872 kan man mærke Bjørnsons indestængte harme:

»Giv mig en tale-stol istedetfor denne pennestump, giv mig en nordisk kristelig forsamling at tale til, og Ploug og Rosenberg og de gamles øvrige genfærd at tale mod, og jeg skal knuse deres tanker til ler-støv, som sopes ud med skarnet efter os!«⁷⁴).

Med Grundtvigs død godt 8 måneder senere fik han pludselig muligheden for at udnytte sit stærkeste politiske våben: »talen til en nordisk kristelig forsamling«. Meddelelsen kom til Bjørnson med et brev fra Margrethe Rode, der viser, hvor stærkt indtryk dette dødsfald gjorde på samtiden. Hun skriver bl. a.:

Kjære Bjørnson, saa er da nu vor gamle Høvding død, og vi skal staae aleene, det er som den Enkeltes Ansvar bliver øget med det dobbelte. Giv nu Gud, at vi maae være færdige, eller maae blive det ved dette alvorlige Stød . . . Og Du kom ikke med kjære Bjørnson og saae ham engang endnu, mon Du ikke kommer nu for at være med i det store Vennetog og være med til dette Vennemøde som maae blive saa stærkt og saa fuldt om end saa stille«^{74A}).

Ved nyheden om vennemødet blev Bjørnson grebet af en handlekraft

⁶⁹) H. Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. (1913–14) bd. IV s. 107–121.

⁷⁰) Vennemødet var planlagt allerede før G.s død, og Ploug havde ivret for en politisk udtalelse i Fædrelandet 31. august 1872.

⁷¹) Weltzer s. 135, jvr. s. 139.

⁷²) *ibid.* s. 146.

⁷³) Tilskueren 1921 II. Se især s. 377–98.

⁷⁴) *Op. cit.* s. 388, (15. januar 1872).

^{74A}) Bjørnson-arkivet, Oslo (6 eller 7 (?) september 1872).

og en begejstringsrus, som vistnok aldrig før. Hans første reaktion var at ile til telegrafstationen og afsende følgende telegram til S. A. Hedlund:

»Kom [til] Kjøbenhavn! Nordens Politik i Vennemødet. Mod, gamle dreng!«⁷⁵).

Medens en dampskibsforsinkelse hindrede »den gamle dreng« i at følge Bjørnsons manende opfordring (hvad måske kom ham ganske belejligt), kunne ingen magt i verden forhindre »bjørnen« selv i at storme til Kjøbenhavn. Han var med i inderkredsens møder i Grundtvigs stue, hvor begravelsen og vennemødet blev arrangeret og meldte sig dér som taler, hvilket blev bevilget omend med megen betænkelighed, dels fordi mange af de ældre grundtvigianere anså ham for en noget »tvetydig person«⁷⁶), og dels fordi man vidste, at »han umulig kunne undgå at komme ind på Politiken«, som Niels Lindberg skrev⁷⁷).

Grundtvigs begravelse, der begyndte i Frelsers Kirke og sluttede på gravhøjen ved Gl. Kjøgegaard den 11. september, blev for deltagerne ikke alene en sørge- og mindehøjtidelighed, men også en kirkelig politisk demonstration. Af referaterne fra deltagerne fremgår det tydeligt, at alles opmærksomhed var rettet mod det brændende spørgsmål: hvem skal løfte den åndelige arv efter den døde? Scenen i kirken er som en generalrevue over al åndelig og politisk magt i det 19. århundredes Danmark. På den ene side af kisten sad Bjørnson bred og mægtig, på den anden Carl Ploug sammen med C. C. Hall. Midt imellem dem den ældre generation, Grundtvigs bitre modstandere, Martensen og H. N. Clausen⁷⁸).

Mange mente, at kampen om arven stod mellem Ploug og Bjørnson, og der kan vel næppe være tvivl om, at i hvert fald Bjørnson gik med fulgte tanker om, at han med sin nye store idé skulle rejse grundtvigianismen i Norden til fornyet kraft og udfoldelse⁷⁹). At han havde i sinde at blæse i kampluren kunne også fremgå af den storslåede, stærkt Grundtvigprægede kantate, som han skrev to dage før begravelsen⁸⁰), »Ligesom Vølven i Nord-Folkets Gry«. Det hedder i 4. vers:

Synerne tog ham; – for mægtige Haand
Hjerternes Streng-Leg hæved,
Folkene rejste sig, Fædrenes Aand
Kamp-Aanden Kamp-Raabet hæved,
Synligt det blev paa de bristende Baand,
At den leved⁸¹).

⁷⁵) Brytnings-år I s. XL.

⁷⁶) Otto Møller til Skat Rørdam. En Brevveksling (1915) I s. 205.

⁷⁷) Weltzer s. 143, jvr. s. 135 f.

⁷⁸) Se f. eks.: Bredstrup: J. H. Monrad s. 54–57. Jvr. Weltzer s. 149–51.

⁷⁹) Jvf. Krieger bd. V s. 250, 11. september 1872. I et utrykt brev til B. 6. september havde Natalie Zahle slået stærkt på tanken om, at »nu er det Dem, der maa løfte Banneret og føre an i Striden – Dem, der synes mig at være den naturlige Høvding i Norden efter hans Død«.

⁸⁰) Morten Eskesen s. 49, sml. Bredstrup: J. H. Monrad s. 58.

⁸¹) J. K. Madsen: N. F. S. Grundtvigs Jordefærd (1872) s. 87, jvr. Bjørnsons Samlede Værker I s. 120.

Efter fleres udsagn var Bjørnson helt balstyrig i de dage. Ved et stort middagsselskab hos Gotfred Rode på Skovgård i Ordrup, hvor Bjørnson boede, proklamerede han sit nye program: en ny politik over for Tyskland, venskabspolitikken. Efter Margrethe Rodes senere udsagn gav hans tale anledning til fuldstændig panik i selskabet. Mange gik derfra, flere hulkede højt⁸²). Det nyttede ikke at tale til ham. Han var som en ulv, bidsk så man ikke kunne komme ham nær; det var, som måtte han tvinge sig til at tie for ikke at fare i struben på folk. Han ville ikke høre på nogen⁸³).

Der blev gjort kraftige forsøg på at holde Bjørnson fra politiske udtalelser. Ved et improviseret møde på Jeppe Tangs højskole på Emdrupborg den 10. sept. indskærpede Ludvig Schrøder ham det⁸⁴), og den følgende dag, da Bjørnson skulle tale på Gl. Køgegård, tog F. E. Boisen (Budstikkeboisen) tidligt om morgenen ud til Skovgård for endnu engang at få Bjørnson til at »holde sig på måtten«⁸⁵). Ifølge præsten J. H. Monrads udsagn synes Bjørnson at have overvejet at lade hånt om tilholdene⁸⁶). Men hans foredrag ved graven var udelukkende en lyrisk, bevæget lovsang til Grundtvigs ære. På hjemvejen fra Køge kom Bjørnson imidlertid i selskab med Niels Lindberg, der var ivrig venstremand og en mand med lyst til diskussion og polemik. Han opmuntrede Bjørnson ivrigt til at komme med det tordenvejr, der kunne rense den beklumrede luft, og det synes at have givet Bjørnson det endelige skub til at tage bladet fra munden på vennemødet den næste dag⁸⁷).

Så holdt han da på vennemødet i Casino den tale, der skulle vække en så voldsom opstandelse og diskussion i Danmark. Allerede da han besteg talerstolen var der en vis uro, og medens han talte, var der med mellemrum en storm af tilråb og hyssen. Mest ophidsede var Niels Lindberg og fru Ploug – de var efter flere tilskueres udsagn lige ved at »komme i Haarene paa hinanden«⁸⁸). Til Fædrelandets referat, der i øvrigt er fuldstændig forskelligt fra det mere »officielle« referat, som J. K. Madsen udgav, var føjet følgende parantes, der taler for sig selv:

»(Dette Foredrag, der blev holdt med megen Liv og en Veltalenhed, der var for Lidenskabelig til at være rigtig naturlig, blev ledsaget af stærkt Bifald, men modtaget ogsaa med Hyssen) «^{88A}).

Men, hvis Madsens referat er korrekt, hvad det synes at være, er det værd at bemærke, at det ikke var Bjørnsons bemærkninger om det

⁸²) Ifølge præsten F. E. Boisens udsagn var det ikke gæsterne, men Margrethe Rode selv, der græd! Klaus Bernsten: Erindringer fra Manddommens dage (1923) s. 40.

⁸³) Brytnings-år I s. XLI.

⁸⁴) Weltzer s. 145 f. Mødet er refereret i Morten Eskesen s. 50 f.

⁸⁵) Weltzer s. 156.

⁸⁶) Bredstrup: J. H. Monrad s. 58.

⁸⁷) Weltzer s. 156, jvr. s. 161.

⁸⁸) Weltzer s. 161. Jvr. Morten Eskesen s. 57.

^{88A}) Fædrelandet 13. august 1872.

dansk-tyske forhold, der gav anledning til de store afbrydelser, men derimod hans udtalelser om Det forenede venstre. Udtrykket at »ændre signalerne« kom ikke frem her. Om det dansk-tyske forhold sagde han iflg. J. K. Madsen:

»Nu have Tydskerne, jeg tror mere til deres Ulykke end til vor, gjort Uret imod Norden, imod Danmark. Men det er nu ud fra et kristeligt Synspunkt saaledes, at den, mod hvem der er sket Uret, har lettest ved at give Haanden, og jeg tror om den sag, at vi af Vennehaand kunne faa, hvad vi af Fjendehaand aldrig kunne faa«⁸⁹⁾.

Bjørnsons forslag kom tydeligvis ganske bag på grundtvigianerne – de fleste fattede ikke i første omgang pointen – de kunne ikke forestille sig, at Bjørnson virkelig havde udtalt noget så uhørt formasteligt som forslag til en forsoning med Tyskland – selv dirigenten, pastor Brandt, havde ikke forstået Bjørnson rigtigt⁹⁰⁾. Den eneste, der straks under mødet reagerede, var Middelfartpræsten Andreas Leth, der afviste Bjørnsons idé med Grundtvigs vers:

Vi vil ikke drikke Dus
Med dem, der spytter i vort Krus,
Og Herrer i vort eget Hus
Vil frem for Alt vi være⁹¹⁾.

Men reaktionen kom hurtigt efter mødet, og Bjørnson pustede ivrigt til ilden med to store artikler i Oplandenes Avis den 21. og 25. september. »Er det med Frankrige eller med Rusland, at vi har en Fremtid eller er det med Tyskland?«⁹²⁾. Det hed heri bl. a.:

»Det er *Signalerne* som maa forandres. Den seneste Tale Tyskland nu hører fra Danmark er Hadets, Folkehadets Tale«⁹³⁾.

Her var stikordet til den kommende strid. Iøvrigt er artiklen trods den lyriske patos, der her og der kan nærme sig svulstighed, meget imponerende set med eftertidens øjne ved det klarsyn og den realisme, hvormed Bjørnson dokumenterer sit synspunkt. Ideen var vel ikke hans egen, men argumentationen var vel stort set formuleret af ham selv. Hovedideen, at fremtidens konstellation ville blive germanernes kamp mod den »fælles store fare«, slaverne, lå dengang så fjernt, at det for datiden kunne synes at være en kimære. Men Bjørnson så rigtigt, når han skrev:

⁸⁹⁾ J. Kr. Madsen s. 101 f.

⁹⁰⁾ Birkedal: Personlige Oplevelser III s. 62, jvr. J. Kr. Madsens beretning s. 134 og Carl Grove i Fædrelandet 12. oktober 1872.

⁹¹⁾ J. Kr. Madsen s. 133 f.

⁹²⁾ Gengivet i Dansk Folketidende 1872 s. 159 f. 11. oktober og i B. B.'s Artikler og Taler udg. af Chr. Collin og H. Eitrem (1912) I s. 362 ff.

⁹³⁾ Artikler og Taler I s. 365.

»I en kamp med Slaverne vil Østerriget falde i mange stykker, men vi ved vor Beliggenhed være uvurderlige fæller«⁹⁴).

Mere svævende er det, når Bjørnson bruger tidens store skræmmebillede i sin agitation:

»Nihilismen med dens Affødninger i Socialisme og Kommunisme er af slavisk Æt og har sikkerlig dybe Rødder i den Slaviske Aand . . . Indtil sidste Trevl maa den kunne udryddes igjen . . . og Tyskerne maa faa Lyst til Forbund med Vort ved at se, hvor farefrit vi staar.«

Men det, som ætsede mest i danske sjæle, var Bjørnsons venligsindede ord om Bismarcks Tyskland og om dets store sejre. Han skaffede sig en storm på halsen alene ved at skrive ord som disse:

»Syngende stærke Salmer gaar Regimenterne indover Franskmændene og op paa deres stærkeste Fæstninger og tager sine i Aarhundreder stjaalne Lande tilbage«⁹⁵).

I Bjørnsons hjemland og navnlig i Sverige var den slags udtalelser om Tyskland ikke ualmindelige. Derimod så man i Danmark med gysen og afsky på den wilhelmske æras militarisme og overmodige spillen med musklerne. Men Bjørnson var for storlinet af karakter^{95A}) og for meget af en ener til at kunne vejre en stemning og indrette sig efter den. At spille på de finere strenge i politik lå udenfor hans talent. Med de nævnte udtalelser rettet til det grundtvigske »Kristen-Folk« trådte han hårdt og inderligt på de ømmeste minder og tanker hos alle danske. Men selve det, at han brød en breche i problemet om Danmarks forhold til Tyskland og konfronterede den grundtvigianske bevægelse med dets realiteter, var en indsats, vovemodig og rigtig for så vidt som bevægelsen virkelig trængte til at blive revet ud af det, som Bjørnson kaldte »Æstetisk Schöntuerei«.

Signalfejden blev i flere henseender af stor betydning, medførte konsekvenser, der kastede skygger langt ind i de følgende årtier. Virkningerne blev på en måde lige betydningsfulde for de to parthavere i diskussionen: på den ene side den danske (og norske) grundtvigske bevægelse, og på den anden side Bjørnstjerne Bjørnson selv. Signalfejden blev en afgørende milepæl i digterpolitikeren's liv. Forinden dette omtales, skal virkningerne i dansk politik nærmere betragtes.

En nærmere analyse af Signalfejdens utallige indlæg i dagblade, tidskrifter og piecer er allerede gjort, sidst, bedst og grundigst af dr. A. Pontoppidan-Thyssen i dennes disputats fra 1953 om den nygrundt-

⁹⁴) Ibid. s. 368.

⁹⁵) Artikler og Taler I s. 366.

^{95A}) Eller som Margrethe Rode så slående udtrykte det i et utrykt brev (ca. 20. juli 1871): »Gid De ikke altfor meget maae ligne Sigurd [Slempe], der bestandig *kun* ville det Store, derfor gik forbi det Smaa, eller ikke kunde see det Store i det Smaa«.

vigske bevægelse⁹⁶). Det påvistes i hans afsnit om Signalfejden, hvordan en nygrundtvigiansk, venstreorienteret bevægelse ved denne lejlighed kom til orde, en bevægelse, som Pontoppidan-Thyssen identificerer med den, der et årti senere dannede mere faste rammer i gruppen omkring Johan Borup. Disputatsen forbigår ingen sider af datidens grundtvigianske liv, men koncentrerer sig naturligvis navnlig om den kirkehistoriske side af sagen. Hvis man imidlertid betragter Signalfejden først og fremmest som et politisk fænomen – og det var den jo ifølge det oplæg, som Bjørnson havde givet – synes sagen at åbne andre og ikke mindre afgørende aspekter.

Grundtvigianismen var jo ikke nogen homogen bevægelse, og den fik særlig et heterogent præg fra det øjeblik i september 1872, da Grundtvig forlod sine lærlinge og gik til sine fædre. Alligevel synes man, navnlig på baggrund af den senere udvikling, at kunne se en uddifferentiering, der havde sit udgangspunkt i Signalfejdens debat. Grundtvigianerne indtog deres plads i den forfatningskamp, der stod umiddelbart for døren.

Politisk set lader det sig ikke gøre i denne periode at dele grundtvigianismen i to grupper, en venstre og en højreorienteret bevægelse. Derimod synes man, for at få et klarere overblik, at kunne finde en anden skillelinie, der deler bevægelsen i to grupper. Den ene omfatter den mere akademiske del, præsterne og højskolegrundlæggerne fra efter 1864, en meget aktiv gruppe i dagens debat, penneførerne i Signalfejden. Den anden gruppe består af dem, der var vakt af den første gruppes virksomhed, det første kuld af elever fra højskolerne. I nogen grad, men også kun med forbehold, er der tale om et generationstrin mellem første og anden gruppe.

Fra den sidstnævnte gruppe finder man flere vidnesbyrd om en åben tilslutning til Bjørnsons idé. Tydeligst kom den frem i den adresse, som en kreds af fynske friskolelærere udsendte efter et møde på Dalum højskole den 30. september 1872. Det var i øvrigt disse friskolelærere, som Bjørnsons stærkeste modstander, Andreas Leth, betegnede som ravruskendesplitterpinendedårendekistegale⁹⁷). Men også fra andre sider fik Bjørnson sympatitilkendegivelser. På Fyn førte både Fyens Tidende redigeret af V. C. Jacobsen⁹⁸) og Fylla redigeret af Bjørnsons svorne »discipel« Morten Eskesen⁹⁹) en stærk propaganda for Signal-tanken. Også fra det nordlige Jylland og særlig fra Mors og Thy fik Bjørnson mange vidnesbyrd om medhold fra de samme kredse: friskolelærere og tidligere højskoleelever¹⁰⁰). Det var de samme folk, som tre

⁹⁶) A. Pontoppidan-Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse s. 103. Debatten i den norske presse er detaljeret refereret i Bjørnsonstudier 1911 s. 334 ff.

⁹⁷) Høgsbro I s. 262 (29. oktober 1872), jvr. s. 313.

⁹⁸) Fyens Tidende, 2. og 29. november 1872. Jvr. Brytnings-år s. 131 og 290.

⁹⁹) Se M. Eskesen: Mit samliv med Bjørnson (1902) s. 70 ff.

¹⁰⁰) Pontoppidan-Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse (1953) s. 112.

år senere (i august 1875) sendte Bjørnson en højtidelig opfordring om at vende tilbage til Danmark »efter den skilsmisse, som var rejst mellem Dem og os«¹⁰¹).

Tager man den førstnævnte, akademiske gruppe som helhed, synes det tydeligt, at den i og med Signalfejden tog et skridt til højre i politisk henseende. Mange motiver blandede sig her sammen. Den største del af gruppen var udgået fra det akademiske milieu i København og stod derved nationalliberalismen nær. Gruppen dannede de stærke bånd, som knyttede nationalliberale og venstre sammen i 1860'erne, og som først nu blev skåret over.

Afgørende for skabelsen af dette tydelige skel mellem nationalliberalisme og venstre blev Bjørnsons skarpe diskussionsoplæg om Danmarks forhold til Tyskland. Det, der gjorde spørgsmålet så brændende, var jo i første omgang, at kravet om udsoning med Tyskland blev fremsat kun 6 år efter 1864. Men spørgsmålet ramte også noget af det mest centrale i grundtvigianernes livsopfattelse, nationalfølelsen – den følelse, der ligesom var grobund for og næringen til hele den åndelige vækkelse, der var skabt siden 1840'erne. Man kan vel uden overdrivelse sige, at uden den nationale bølge, der skyllede hen over Europa, havde grundtvigianismen som folkelig bevægelse ikke nået sin store udbredelse. Den danske nationalisme var, som Poul Bagge har udtrykt det, »i eminent grad bestemt af forholdet til Preussen-Tyskland«¹⁰²). Navnlig blandt grundtvigianerne gjaldt det, at jo stærkere den nationale begejstring steg, des mere uforsonlige blev de tyskfjendtlige følelser i Danmark – og man var ikke fri for at dyrke dette samspil lidt. Bjørnson kunne således med en vis berettigelse skrive i sine ovennævnte artikler i Oplandenes Avis:

»Det er ikke alene almindeligt, det er et Særkjende for en god Grundtvigianer at føre Hadets Ord mod Tyskland«¹⁰³).

Det er vanskeligt objektivt at bedømme datidens følelser over for Tyskland i disse år. Af den samtidige presse får man let indtrykket af, at der var tale om et ret uforsonligt had. Men af et brev til Bjørnson fra en dansk ven, der synes at se mere objektivt på sagen end mange andre, kunne det synes som om Bjørnson overvurderede modsætningsforholdet til Tyskland. Brevet er fra den danske litterat og lærer, H. E. Greensteen, og er skrevet 26. dec. 1872. Det hedder heri:

»Skjønt jeg erkjendet dine Bevæggrundes Renhed, skjønt jeg tror, du har villet noget stort og godt, saa tror jeg dog ikke, at noget Menneske, der holder af dig, kan sige, at du har været heldig ved denne Leilighed . . . Levede du iblandt os, vilde du nemlig vide, at om et egentlig Folkehad til Tyskerne er

¹⁰¹) Bjørnstjerne Bjørnsons brevveksling med danske 1875–1910 (1953) I s. 20, jvr. brevet s. 32.

¹⁰²) Festskrift til Astrid Friis (1964) s. 2.

¹⁰³) Artikler og Taler I s. 370.

der ikke Tale – og har i Grunden aldrig været Tale, skjønt mange offentlige Udtalelser gjøre det i høj Grad undskyldeligt, at du tror paa et saadant; man kan i det højeste sige, at der er en stærk Bitterhed tilstede mod Tyskland^{103A)}.

Den stærke fremhævelse af den danske eller nordiske nationalitets fortrin frem for alle andre, en ide, som havde sit udspring i romantikens program fra århundredets begyndelse, bidrog, tør man vel sige, til at give grundtvigianerne ret tågede og urealistiske begreber om Danmarks udenrigs- og forsvarspolitiske stilling. Når man læser breve og artikler fra grundtvigianske kredse i denne periode, støder man stadig på udtalelser, der viser, i hvor høj grad opfattelsen på dette område var følelsesbetonet. Som et eksempel af de mere outrerede skal her gives et citat af en så fremstående og netop i Signalfejden meget betydende person som Vilhelm Birkedal:

»Derfor gyse vi ved at se Tyskland synke dybere og dybere i Umenneskelighed . . . rive Tungen, Modersmaalet, ud af Munden paa de Undertvungne. Frankrig med den seneste Aabenbarede Raadenskab af den væmmeligste Art . . . England, der sidder lænket til Kjødgryden, omstabet af Sterling, med det stive, dumme Blik.« (Efter dette vil man kunne forstå, at) »i saadanne Tider kunde Vorherre, menneskelig talt, ikke undvære Danmark. Det danske Folk har navnlig nu i vore Tider, en Hovedbetydning som *Middel* til at faa just det frem, som Vorherre vil have frem«¹⁰⁴⁾.

Stillet overfor Bjørnsons krav om udsoning med Tyskland kom den gruppe, der her omtales, de ledende grundtvigianske højskoleforstandere og præster, til at stå over for en hel klassisk problemstilling: pligt contra ære. Deres arbejde i folkekirkens og højskolens tjeneste førte dem i retning af folkelighedens parti, venstre, i hvilket højskolernes klientel og landsoggenes menigheder var grundstammen. Men deres akademiske fortid og milieu trak dem tvært imod bort derfra og over mod de nationalliberale og højre. I denne retning blev de nu også trukket af det nationale i Bjørnsons holdning. Da de grundtvigianske venstreførere, Høggsbro, Bojsen og Berg halvt om halvt tilsluttede sig Bjørnsons standpunkt, stødte de adskillige fra sig¹⁰⁵⁾.

Resultatet af gruppens dobbeltstilling blev, at disse folk gik to veje i politisk henseende. På den ene side vedkendte en række grundtvigianere åbent, at den nationale ære gik frem for alt, og tilsluttede sig åbenlyst højre nu og i den kommende forfatnings- og forsvarskamp. Det drejede sig foruden om Vilh. Birkedal om folk som Johs. Clausen, Ryslinge,

^{103A)} Utrykt brev i Bjørnson-arkivet, Oslo.

¹⁰⁴⁾ Citatet, der er fra *For Idé og Virkelighed* 1872 II s. 26 f. vakte stor opsigt i tiden. Birkedal havde fremsat tanken allerede i 1863 i *Fædrelandet*. Udtrykket: Vorherre kan ikke undvære Danmark, blev så berømt, at Arlaud optog det i sin *Bevingede ord* (2. udg. 1906 s. 215). Som svar digtede Chr. Richard linierne: »Vorherre han trænger slet ikke til os/Men vi trænger hårdt til Vorherre«. Se også Hørups vittige kommentar i *Hørup i Skrift og Tale II* (1903) s. 87.

¹⁰⁵⁾ Om partiets standpunkt se s. 362.

N. J. Termansen, Fr. Hammerich, Andr. Leth og andre. For nogle af dem, særlig for N. J. Termansen, der aktivt som folke- og senere landstingsmand gik ind i højre, gjaldt det imidlertid, at de befandt sig rigtig dårligt blandt højremænd og stadig blev jaget af denne indre konflikt mellem den sociale afhængighed af venstre-milieuet og det nationale tilhørsforhold til højre, især da forfatningskampen efterhånden tog fart, og partierne sejlede længere og længere fra hinanden¹⁰⁶).

Denne lille falanks af grundtvigianske højremænd er jo en kendt faktor i provisorietidens historie; men det var kun en lille håndfuld mænd over for den store gruppe af grundtvigianske højskoleledere og præster. Hvor blev resten af, politisk set?

Det kunne se ud, som om de fleste højskolefolk og præster trak sig endnu mere end hidtil bort fra det politiske liv efter Signalfejden. Tendensen i den grundtvigske inderkreds til at lægge afstand mellem sig og det aktive politiske liv kan følges helt tilbage til 1850'erne. Dels var der en vis mistillid til den jordbundne, materialistiske ånd, der beherskede rigsdagen, og dels følte det, at den folkelige vækkelse måtte være upolitisk¹⁰⁷). Det vakte en del røre i bevægelsen, da Sofus Høgsbro i 1858 valgte folketingsmandens lod fremfor forstanderværdigheden ved Rødding højskole. Med grundlovs kampen 1865-66 aktiviseredes Grundtvig og hans tilhængere for en tid til politisk dåd, og da det forenede venstre blev dannet i 1870, håbede Høgsbro endnu på aktiv støtte fra højskolen. Men fra efteråret 1872 og fremefter kom der en stadig større afstand mellem det politiske liv og gruppen af højskoleforstandere og præster. For højskolens vedkommende viser det sig f. eks. ved, at forbindelsen mellem de to fremtrædende højskolefolk Ludvig Schrøder og Ernst Trier på den ene side og politikeren Frede Bojsen på den anden, en meget hjertelig forbindelse, der stammede fra 50'erne, på denne tid hører fuldstændig op.

Særlig påfaldende har det været for eftertiden, hvordan landets præster forsvinder ud af billedet som aktive deltagere i det politiske liv. Der har til forklaring af dette fænomen været opstillet den teori, at landkommunalloven af 1867 reducerede præsternes indflydelse både lokalt og almen-politisk¹⁰⁸). Teorien giver interessante aspekter; men for præsternes vedkommende tror jeg, at det, der særlig holdt dem tilbage under den politiske kamp efter 1872 var, at de som før nævnt stod med et ben i hver af de politiske lejre¹⁰⁹). Mange af dem, og det gælder

¹⁰⁶) Se særlig Termansens Breve til fru Skibsted, udg. af Fred. Nørgaard (1914) s. 27 ff.

¹⁰⁷) Se især brevvekslingen mellem Johan Grundtvig og Høgsbro fra 1858-59. Høgsbro I s. 3, 8, 11 og 12.

¹⁰⁸) Weltzer s. 168, og P. G. Lindhardt: Den danske kirkes historie VII (1958) s. 212.

¹⁰⁹) Højskolelærer P. Thomsen til Høgsbro 10. marts 1875: »Saa har vi [Johs.] Clausen, ja, hans Hjerte drager ham til venstre, hans Fortid og hans saakaldte Venner til højre«. Høgsbro II s. 35.

også toneangivende højskolefolk som Schrøder og Trier, syntes, at Det forenede venstre ikke rigtig repræsenterede Grundtvigs tanker – de følte sig af tankegang langt mere knyttet til den gamle inderkreds, Hammerich, Peder Rørdam o. a.¹¹¹). Det er denne tankegang, Hørup er inde på i en af sine vittige føljetoner fra halvfjerdserne, »Hr. B. Bjørnson, Korset og Udstødelsen«.

»Dersom vi rigtige Grundtvigianere ikke kan blive enige med de gale om, hvem der er hvem, og dersom unge akademiske Grundtvigianere af Venstre gaar paa Gaden og kigger op til Hammerichs og Rørdams røde Gardiner – saa maa det være en kold Fornøjelse i saadan et rask Vejr«¹¹²).

For at få ro til deres kirkelige arbejde og undgå de lokale vanskeligheder, som en tilkendegivelse af deres konservative tilbøjeligheder ville volde i de venstreorienterede menigheder, foretrak de at trække sig helt tilbage fra politik. Der er også et andet forhold, der her gjorde sig gældende. Det kommer klart frem i brevvekslingen mellem Skat Rørdam og Otto Møller. Den førstnævnte skriver i et brev i november 1872:

»Det synes mig klart, at hvis Bjørnson bliver Leder for den folkelige Bevægelse i Norden, og vil lede den i det spor, han hidtil har fulgt, kan Grundtvigs *kristne* Venner ikke længer tage Del i den; at gaa paa Akkord med Løgnen = Egennytten for at faa *Magt* til at *tvinge* Sandheden igennem, det er ikke at tjene Sandheden, og kan ikke forenes med at tjene den Herre, som selv er Sandheden«¹¹³).

Skat Rørdams understregninger siger meget om de kredse, som han repræsenterede. Han havde mistillid til det kristelige sindelag ikke alene hos Bjørnson, men også hos det politiske venstres tilhængere, der stod Bjørnson nær¹¹⁴). De kamptoner, der lød fra partiet om parlamentarisme og krav om bondestandens del i den politiske magt afskrækkede denne kreds, der nok hyldede Grundtvigs folkelige grundsætninger, men socialt i nogen grad følte sig hævet over bondestanden i et patriarkalsk forhold¹¹⁵).

Men det var ikke alene præsterne, der trak sig tilbage fra politik. Det gjaldt også den allerstørste del af højskolefolkene¹¹⁶). De kunne måske nok ytre sig nu og da. Men det er påfaldende, at der blandt med-

¹¹¹) Når Schrøder i maj 1877 skriver til Bjørnson, at Termansen »i politiske sager (er) den selvskevne ordfører for mine nærmeste meningsfæller«, kan man vel i virkeligheden tale om, at Schrøder og Trier i tiden fra ca. 1872 til ca. 1884 var højremænd.

¹¹²) Skrift og tale I s. 30. Diskussionen om politik og kristendom er i øvrigt refereret i Jørgen Nielsen: *Fra Halvfjerdserne I. Grundtvigs Venner og Det forenede Venstre* (1928).

¹¹³) Otto Møller og Skat Rørdam (1916–17) s. 218 f.

¹¹⁴) Johs. Clausen, Ryslinge, skelner ml. »det åndelige venstre« modsat Det forenede venstre. Høgsbros breve I s. 272 (4. december 1873).

¹¹⁵) Se Kl. Berntsen til Høgsbro, Høgsbros breve I s. 268 (22. oktober 1873).

¹¹⁶) Se Schrøders og andres standpunkt i Roar Skovmand: *Folkehøjskolen 1841–92* (1944) s. 238.

lemmerne af folke- og landstinget kun kan opregnes en eneste højskolelærer, nemlig Klaus Berntsen, i tiden op til 1887, hvor en ny generation med F. F. Falkenstjerne, Holger Begtrup og Hostrup kommer det »degenererede« venstre til hjælp¹¹⁷). Man kan vel næppe komme udenom, at denne passivitet fra højskolens ledere, mænd, der havde en ganske betydelig indflydelse, svækkede venstre i det politiske uvejr, der begyndte i efteråret 1872 og endte med partiets nederlag i slutningen af firserne. Denne passivitet kom utvivlsomt også til at betyde noget for ligevægten i partiet venstre – havde f. eks. Schrøder og Trier udfoldet en politisk aktivitet, da kampen blev brændende og den folkelige sag virkelig skulle vise sin vægt, var den Høgsbro-Bojsenske fløj i partiet blevet væsentligt styrket. Men forsvarssagen og tilstedeværelsen af en I. A. Hansen-Hørup'sk fløj holdt dem tilbage foruden den rent praktiske omstændighed, at det ville have berøvet deres skoler det uundværlige statstilskud.

Der er en dyb væsensforskel mellem politisk overbevisning hos dem, der politiserer uden for rigsdagen og dem, der skal føre politik inden for tingenes rammer. Det var måske det mere end noget andet, der kom til at skabe et dybt skel mellem den del af grundtvigianismen, der sad ude i højskolerne og sognekaldene og dem, der holdt til på Christiansborg. De, der var konfronteret med praktisk politik, komplicerede forhandlinger i ting og udvalg, tvunget ind i kompromisser om stort og småt, måtte nødvendigvis få en anden opfattelse af tingene. De toner, der klang fra højskolernes talerstole, faldt igennem og kunne få en lidt komisk klang, når de overførtes til folketingets forum – »Kom ned paa Markedet, for det er dér, vi handler!« sagde Hørup til de politiske kandestøbere uden for tinget¹¹⁸).

For det grundtvigske venstre i rigsdagen var det af betydning at skabe klare linier, ikke mindst i forsvars- og udenrigspolitisk henseende, da man i samlingen 1872–73 stod over for en revision af hærloven og en stillingtagen til spørgsmålet om befæstning af København fra landsiden¹¹⁹). Man samlede på argumenter mod den voldsomme udgiftsforøgelse af forsvarsbudgettet, som regeringen ville forsøge at presse gennem folketinget. For politikerne kom den voldsomme diskussion om Bjørnsons tale derfor ikke uvelkommen. Bojsen skriver i oktober 1872 til Høgsbro:

»Nå, Bjørnson har da udkastet en ordentlig brandfakkell, det blusser og syder på alle kanter; jeg tænker dog, det skal gøre sin gavn«¹²⁰).

¹¹⁷) Der ses her bort fra Høgsbro og Bojsen, der var helt og holdent politisk orienteret allerede før 1870. Ludvig Schrøder blev ganske vist landstingsmand 1885, men forholdt sig passivt og nedlagde sit mandat 1890.

¹¹⁸) Harald Høffding: *Erindringer* (1928) s. 112. Jvr. den latter, hvormed Bergs patetiske udtryk i folketinget (Dannevirke i hver mands bryst o. l.) blev modtaget.

¹¹⁹) Kr. Hvidt: *Venstre og forsvarssagen* (1960) s. 37 f.

¹²⁰) Høgsbro I s. 261 (21. oktober 1872).

Det kunne gøre sin gavn ved at skabe en deling mellem dem, der ville følge venstres politiske program og »de andre«. Bojsen og Berg reagerede følelsesmæssigt mod Bjørnsons pangermanske ideer, men de var villige til at vende signalerne – og et venligere forhold til Tyskland var et tungtvejende argument mod forøgede forsvarsudgifter og især mod Københavns befæstning. Bjørnsons indflydelse på og påvirkning af Bojsen på dette punkt kan ikke direkte påvises; han kunne måske være kommet til det samme standpunkt uden Bjørnsons »brandfakkel«. Men det kan formodes, at den voldsomme diskussion tvang ham til at tage standpunkt. Signalforandringen blev dog ikke alene anerkendt af Bojsen, men af hele venstre. Da partiet to år senere selv opstillede et konkret forsvarsforslag og skulle motivere det, blev kravet om et venligere forhold til Tyskland betonet fra partiets ledelse¹²¹), ja, en af partifællerne, Fredrik Bajer, der fra denne tid blev Bjørnsons mest trofaste discipel i Danmark, krævede direkte et tysk-nordisk forbund vendt mod Rusland med en tilbagegivelse af Nordslesvig som vederlag¹²²).

I forhandlingerne 1866–68 mellem den danske regering og Berlin om en eventuel tilbagegivelse af Nordslesvig havde et centralt og penibelt spørgsmål drejet sig om de garantier, som Tyskland måtte kræve for det tyske mindretals retslige og sproglige forhold under dansk styre¹²³). Også dette forhold »ordnede« Bjørnson ved at kræve af Danmark, at det tyske mindretal skulle sikres fuldstændig frihed, fri kirke, fri skole, frit valg af sprog for skranken¹²⁴).

På dette punkt kunne hverken Høgsbro eller Bojsen følge Bjørnson. Høgsbro tog endog åbent afstand i garantispørgsmålet ved en efterskrift til en af Bjørnsons artikler herom¹²⁵).

Medens spørgsmålet om forholdet mellem Danmark og Tyskland for danskerne mest var en følelsessag, var det for sønderjyderne et alvorligt anliggende, der angik deres daglige velfærd. De samtidige kommentarer til Signaltalen fra sønderjysk side er da også harmdirrende protester. Mest ophidset var historikeren A. D. Jørgensen. Allerede ved Bjørnsons artikel »Nogle ord til ungdommen« i april 1872 rejste han børster¹²⁶), og talen ved vennemødet hensatte A. D. Jørgensen i den højeste ophidselse, som han gav afløb i en række breve til Rudolf Schmidt¹²⁷).

¹²¹) Rigsdagstidende, Folketinget 1874/75 sp. 2855.

¹²²) Rigsdagstidende, Folketinget 1874/75 sp. 2946. Høgsbro erklærede sig enig heri i Brev til Bjørnson 12. marts 1876 (Høgsbro II s. 51), men præciserer, at »Vejen mellem Danmark og Tyskland maa bestandig gaa om ad Norge og Sverige. Med disse to lande kan vi taale meget, uden dem maa vi frygte enhver tilnærmelse«.

¹²³) Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark I (1921), se særlig s. 349 ff.

¹²⁴) Brytnings-år I s. 13, 21, 48.

¹²⁵) Dansk Folketidende 13. december 1892. Jvr. Bojsen til Høgsbro, Høgsbro I s. 261 (21. oktober 1872).

¹²⁶) A. D. Jørgensens Breve udg. af Harald Jørgensen (1939) s. 21 (20. april 1872).

¹²⁷) *ibid.* s. 26–28 (26.–29. oktober 1872).

Man skal naturligvis være forsigtig med at overvurdere en avisfejdes betydning for samtiden. Året 1872 var et brydningsår i mangfoldige henseender, hvori der på flere felter lå motiver til opbrud i grundtvigianernes lejr: socialismens frembrud, Georg Brandes' første forelæsninger og den tilstundende forfatningskamp var diskussionsgrundlag nok. Men som det så ofte går, når der er uro i en lejr, tilspidises diskussionen omkring eet konkret emne, og det blev i dette tilfælde Bjørnsons provokerende tale og artikler. Man må imidlertid her tage i betragtning, hvilken overvældende betydning den store digters ord havde dengang, særlig i den yngre højskolegeneration – han blev her betragtet som fanefører for den ny tid. Det fremgår bl. a. af en passus i Henrik Pontoppidans erindringer, hvor det under omtalen af en lidt senere periode hedder:

»Bjørnsons frimodigt tilstaaede Frafald fra Bibeltroen havde senere forarsaget et formeligt Jordskælv i alle kirkelige Kredse, ikke mindst i Højskoleverdenen, hvor han længe havde været det store Navn i Litteraturen og næsten var blevet løftet op i selve Grundtvigs ledige Højsæde . . . Det er vist ikke for meget sagt, at der i disse Aar blev baade læst og sunget lige saa meget norsk som dansk i Danmark«¹²⁸).

For Bjørnson selv blev Signalfejden også årsagen til et indre formeligt jordskælv. Den diskussion, der udspandt sig efter hans tale og efterfølgende artikler i Oplandenes Avis fyldte ham med en bitterhed og en voldsom følelse af desillusion, der blev aldeles afgørende for hans videre udvikling. Til en vis grad var denne følelse berettiget. Han blev virkelig udstødt af sin tidligere vennekreds i Danmark. Det kom først til et brud med Margrethe og Gotfred Rode; de og Bjørnson havde ganske vist længe udvekslet grove sandheder pr. brev – navnlig lagde Margrethe Rode ikke fingrene imellem¹²⁹) – men nu kom det til et ligefremt fjendskab:

»Ethvert Brev fra dig eller dine sender jeg herefter uaabnet tilbage. Jeg tilgiver dig ikke dit sidste Brev nogensinne!«¹³⁰).

Det var Bjørnsons sidste salut til dem den 30. oktober. Dernæst satte Rasmus Nielsen og Rudolf Schmidt ham uden videre ud af redaktionen i »For Idé og Virkelighed«, hvilket ganske vist heller ikke var helt uventet, for så vidt som Rudolf Schmidt også tidligere havde beklaget sig over Bjørnsons maskepi med venstre¹³¹). Ikke mindst var det de voldsomme angreb på ham i den nationalliberale presse og særlig i Fædrelandet og

¹²⁸) Arv og Gæld (1938) s. 64.

¹²⁹) Se f. eks. hendes brev fra november–december 1871 i Tilskueren 1921 s. 381.

¹³⁰) Brytnings-år I s. 118 (30. oktober 1872).

¹³¹) Pontoppidan-Thyssen s. 108 note 11 og Kriegers dagbøger bd. V s. 258 f. (23. oktober 1872).

Dagbladet, hvor der ikke blev sparet på skældsord og insinuationer, der gik ham på nerverne og gjorde, at han blev grebet af en stærk ensomhedsfølelse. Denne forstærkedes yderligere ved, at også en række af hans nærmeste norske venner tog afstand fra ham. Det kom således ved hans hjemkomst fra København til et dramatisk optrin med hans nære norske veninde og rådgiver, Dikka Møller f. Anker¹³²).

Mere alvorligt var det, at Bjørnson også kom i modvind på det norske parnas. Henrik Ibsen tog skarpt afstand fra Signaltanken som en naturlig konsekvens af hans skarpt antityske holdning i 1864. Hans indlæg, der tryktes i Fædrelandet 7. november, var et digt i to-liniede strofer, hvori det efter en patetisk beskrivelse af 1864-krigen hedder:

»Da lød et myndigt Kommando-Ord:
Retræt, Ambulance, helt om, mod Nord!

Stik Flagdugen ind i Tornysterets Hjørne;
I forstyrrer de kredsende sorte Ørne.

De springende Løver skal logre med Halerne.
De vaagende Mænd skal forandre Signalerne.

Der raader ei Tvivl, en Skald har fortalt det, –
og gamle Grundtvig og Gud har befalt det.

Godt! Altsaa Retræt. Til Forsoningsfest!
Paa Tribunen staar Pangermanismens Præst.

Der er Omslag ivente! Klem paa med Talerne!
Vejrhanen paa Fløien har forandret Signalerne«¹³³).

Man må antage, at det var digtets sidste sarkastiske linie, der gav hele Signalfejden sit navn. Bjørnson havde ganske vist brugt udtrykket at »forandre signalerne« i sine artikler i Oplandenes Avis, men det var formodentlig Ibsen, der gjorde det bevinget. Også den betydende norske historiker Andreas Munch gav i Fædrelandet Bjørnson en lignende medfart¹³⁴).

For dem, der ikke kendte Bjørnson, kunne det imidlertid synes, som om han tog angrebene roligt. Hans svar, der dels blev trykt i danske, dels norske og endog tyske aviser¹³⁵), var holdt i en overraskende værdig og saglig tone¹³⁶) – hvad der ellers ikke altid var tilfældet, når Bjørnson gerådede i polemik. Men i virkeligheden var han fuldstændig ødelagt

¹³²) Brytnings-år I s. 289 note 123. De blev dog forsonet efter en måned – se brevet s. 123 af 23. november 1872.

¹³³) Bjørnsons Artikler og Taler I s. 385.

¹³⁴) Gengivet samme sted s. 384.

¹³⁵) En artikel af B. i Die Gegenwart er gengivet i Dansk Folketidende 13. december 1872.

¹³⁶) Jvr. H. Koht's forord til Brytnings-år I s. XLII.

i årevis efter fejdens begyndelse. Hans breve fra vinteren 1872–73 synes at vise ham som lidt af et nervøst vræg. Til S. A. Hedlund skriver han 8. nov.:

»Ja, jeg har lidt! Ikke sovet om natten, ikke ro om dagen, Karoline i gråd og rasende på mig«¹³⁷).

Fire dage senere hedder det i et andet brev til Hedlund:

»Den tyske strid tør jeg ikke fortsætte i større målestok, fordi Karoline er blevet så nervøs og dårlig, at jeg kan risikere alt. Min moder lider også meget«¹³⁸).

Hvem der har været mest nervøs og opfarende i den familie kan der vist ikke herske tvivl om! Bjørnson har ganske øjensynlig gået rundt i huset som en brølende løve og bragt alle omkring sig på sammenbrudets rand. Nu var Bjørnson jo rigtignok dramatikere ikke alene af profession, men også som menneske. Men at Signalfejden kastede ham ud i en voldsom indre krise, kan slet ikke betvivles. – Hans reaktion var i og for sig voldsommere, end man fra en eftertids betragtning kunne synes berettiget – de personlige angreb og skældsord kom jo fra den nationalliberale og konservative presse i Norge og Danmark, de kredse, som han allerede året forud selv havde erklæret krig med brask og bram. Den øvrige presses reaktion var holdt i en urban og forholdsvis saglig tone. Men Bjørnson følte det, som om ikke alene de nationalliberale, men hele Danmark og Norge selv havde forladt ham for stedse, og han bemægtigedes af ensomhedsfølelse – en følelse, som var særlig forfærdelig for en natur som Bjørnsons med hans glubende appetit på menneskelig kontakt. Han var heller ikke fri for det fænomen, man ofte finder hos store personligheder; de føler sig i deres fulde ret til at injuriere andre mennesker, men hvis nogen tillader sig at tage til genmæle i samme tone, bliver de højligt fornærmede og sårede.

Der var dog meget ved Bjørnsons reaktion, som var berettiget. Hans hensigt havde været at samle de grundtvigske bevægelser i Norden omkring tolerancens idé og at gavne sønderjyderne og Danmarks sag i Europa. Han tog sig ikke af, at danskerne anklagede ham for at være taktløs og blande sig i interne danske forhold og af det argument, der ofte blev fremsat, at han jo sagtens som nordmand kunne forlange af danskerne, at de skulle melde sig ud af hadets forening¹³⁹). Men det sårede ham, at man mistænkeliggjorde hans motiver, når man f. eks. insinuerede, at det ikke var for Danmarks, men for Sveriges (Hedlunds) skyld, at han manede til kamp mod dette lands gamle arvefjende, Rusland. Og det, der især virkede nedslående på ham var, at han følte sig svigtet af sine nærmeste politiske forbindelser i Danmark, det grundt-

¹³⁷) Brytnings-år I s. 119 (8. november 1872).

¹³⁸) *ibid.* s. 121 (12. august 1872).

¹³⁹) B.s eget udtryk i »Svar fra »en Nordmand««. Artikler og Taler I s. 379.

vigske venstre, som han efter Hamar-mødet troede på som sine pålidelige hjælpere under det kommende felttog. Han græmmede sig over – som han skrev til Høgsbro i december:

»at de Danske selv gennem sine bedste (som du og Hostrup) ikke er istand til den hele inrømmelse, den fulle sandhed, men smutter væk i føleri og gamle hævdede påstanne«¹⁴⁰).

Det var også rigtigt, at både Bojsen, Høgsbro og Christen Berg i deres indlæg nok havde vist deres sympati, men ikke deres tilslutning.

Et hovedpunkt i hans pangermanske tanke var, at det tilkom det forurettede land og ikke Tyskland at række hånden først til forsoning, og det var netop på dette punkt, at hans nærmeste allierede i Danmark havde svigtet ham. Han havde, som Halvdan Koht skriver, været så »trygg paa, at netop Grundtvigianerne var, hvad han selv kaldte »handlingens kristenfolk««. Det forfærdede ham, at de afviste det, som han selv anså for en virkelig kristelig politik¹⁴¹).

Først og fremmest skabte Signalfejden en stærk bitterhed i ham mod Danmark, og det var ikke en hurtigt henvejret følelse – han satte ikke sine ben i Danmark i de følgende fem år. Først i 1878 kom han igen, og da var både han og de danske forhold stærkt forandret. Det var ikke nogen tilfældighed, at han ikke kom til Danmark i disse år. I maj 1875 skriver han således til Høgsbro:

»Jeg skulle vel gerne være blandt eder! Men det er vist i enhver henseende for tidligt for mig at komme til Danmark, æn sige til K. Havn«¹⁴²).

Men forbindelsen med Sofus Høgsbro og det grundtvigske venstre brød han ikke¹⁴³) og vedblev i de følgende år at være en hyppig bidragsyder til Dansk Folketidende. I talrige breve søgte han at påvirke Høgsbro og bønfuldt ham om at vedligeholde en nær tilknytning til Hedlund i Gøteborg, hvem Bjørnson stadig beundrede og »ælskede« umådeligt. I 1873 påtog han sig en mæglers rolle i en dansk-svensk strid, den såkaldte lodssag, spørgsmålet om svenske lodsers ret til at lodse i danske dele af Øresund. Sagen gav anledning til en heftig polemik mellem danske og svenske blade, men løstes ved en overenskomst i august samme år. Endnu engang vakttes hans irritation over danskernes selvgothed – og mangel på evne til at indrømme egne fejl – danskerne burde her såvel som i den tyske og den islandske sag gøre indrømmelser om ikke andet så for den nordiske sags skyld¹⁴⁴).

¹⁴⁰) Brytnings-år I s. 130 f.

¹⁴¹) Brytnings-år I s. XLII f.

¹⁴²) Brytnings-år II s. 72.

¹⁴³) Også med fru Heiberg, H. C. Andersen og digteren Goldschmidt vedligeholdt han forbindelse. Se B. B.s brevvæksling med danske I s. XX f.

¹⁴⁴) Breve til Høgsbro og Hedlund, herom se Brytnings-år I s. 148 og 149. Jvr. Høgsbro I s. 266.

Bjørnsons digtning var i dette års politiske virksomhed gået i stå. Skønt det myldrede i hans hjerne med nye ideer, fik han intet udformet. Allerede i maj 1872 havde han erklæret, at han nu ville skrive borgerlige nutidsdramaer for at præcisere sine standpunkter i den politiske strid. Men for at få dette gjort måtte han bort. Han skriver i juli 1873 til Frederik Hegel:

»Så vist som det har gavnet mig (og kanske mere), at jeg har stået i kampen, så vist må jeg nu slutte for at have den rette frugt af den«¹⁴⁵).

Hegel lånte ham beredvilligt penge, og i august 1873 rejste Bjørnson med sin familie først til Tyrol og siden til Rom, hvor han blev boende indtil sommeren 1875¹⁴⁶). I løbet af 1874 fuldførte han de to første af sine borgerlige nutidsskuespil, »Redaktøren« og »En Fallit«, som på kort tid gav ham europæisk berømmelse ved deres for den tid revolutionerende brug af moderne sprog og tankegang¹⁴⁷).

Men selv så langt fjernet fra Danmark og midt i en periode af voldsom skabertrang fulgte han alligevel intenst med i dansk politik og gav i kategoriske imperativer sin mening til kende om det forenede venstres kurs i den forfatningskamp, som i disse år voksede frem. Han befalede f. eks. venstre at føre Monrad frem som partifører¹⁴⁸), han udarbejdede et fikst lovforslag til omdannelse af det danske landsting («de kongevalgte må bort under enhver omstændighed!¹⁴⁹), og han sendte talrige breve til mellempartiets leder, Monrads svigersøn N. C. Frederiksen, med heftige opfordringer til at lade mellempartiet smelte sammen med venstre¹⁵⁰).

Kunne disse flyvegriller ikke gøre alt for stort indtryk på venstres førere¹⁵¹), gjorde Bjørnson til gengæld en indsats, der blev af betydning for partiet, da han skrev partiets »slagsang« i juni 1874. Christen Berg opfordrede Bjørnson til at skrive en sang til den tilstundende grundlovsfest i 1874¹⁵²). Digtet blev til på en formiddag i den lille by Schwaz i Tyrol, og da han sendte det til Høgsbro samme dag, skrev han:

»Jeg tænkte *ikke* på at gøre den til Parti-sang, men på at Termansen kunne synge den med. Hils denne ælskelige tågevandrer fra mig«¹⁵³).

¹⁴⁵) Brytnings-år I s. XLVIII.

¹⁴⁶) Han undgik omhyggeligt både på ud- og hjemrejsen at passere Danmark, sejlede direkte til Hamborg.

¹⁴⁷) Brytnings-år I s. LII. Det var først i 1877, at Henrik Ibsen slog ind på denne genre (Samfundets Støtter).

¹⁴⁸) *ibid.* I s. 163 (6. november 1873).

¹⁴⁹) *ibid.* II s. 69 f. (22. april 1875).

¹⁵⁰) *ibid.* I s. 168 (4. december 1873) samt noten s. 297, jvr. Høgsbro I s. 270.

¹⁵¹) Høgsbro II s. 24: »Skrev til B. og ønskede, at man igen måtte høre noget fra ham om vore forhold«.

¹⁵²) Høgsbro II s. 24.

¹⁵³) Brytnings-år I s. 229.

Samtidig sendte han digtet til Edvard Grieg med befaling om at komponere en folke-sang, men flerstemmig,

»om der nemlig lejlighedsvis skulde være saa mange Basser blant alle danske Bønder tilsammentagne, at de kunde en ænkelt Gang paa et ænkelt Sted synge den fir-stæmmig!«¹⁵⁴).

Sådan opstod det smukke digt: Foragtet af de store og elsket af de små.

Forsoningstanken og pangermanismen var dog stadig levende i hans sind ved siden af digtningen. Der var næppe noget brev, hverken til danske eller norske, hvor han ikke kom ind på dette emne. I et brev til Høgsbro skriver han:

»Hele eders historiske forhold til Tyskland læses og læres falskt, Tysklands egen historie forstår i hæller ikke! – I holder nu på, ser jeg, at holde Fredericia-Fæster og Isted-Fæster! I rasler med sabler og geværer! Tåber, og mere end tåber: narre! Æfter så mange tabte slag, og med Slesvig i lænker holder man ikke fæster for gamle af diplomatisk skam og militære nederlag overdækkede sejre . . . Den *mandige* forberedelse til at tage Slesvig er den: at begynde med at se sine egne fejl, og at erkænne: hele vejen vi fulgte til Napoleon, til Londons aristokrati, til Ruslands zar, var gal; til den store germanniske samling burde vi have holdt os; til den rætfærdige nationalitets-deling med vor overmægtige broder«¹⁵⁵).

Hvad enten man vil give Bjørnson ret eller ikke i dette synspunkt, må man dog erkende den klarhed og realisme, hvormed han her tager konsekvensen af dansk udenrigspolitik i det 19. århundrede, en opfattelse, som ikke ligger fjernt fra den, Hørup fremførte i 1890'erne¹⁵⁷). Sagen voksede for Bjørnsons øjne under hans ophold i Rom. Han så store syner, som han lod gå videre i brevene. Den germanske samling skulle nu ikke alene være rettet mod Rusland, men også til en vis grad mod den »katolske reaktion« i Europa – antagelig under indtryk af den samtidigt udspillede kamp mellem Bismarck og det katolske Centrumparti i Preussen (Kulturkampen) 1873–78¹⁵⁸).

Opholdet i Italien gav Bjørnson ideen til ikke alene at propagandere for sit Signalprogram i Nordens aviser, men også påtage sig sin egen politiske sendelse til ledende tyske politikere for at berede jordsbunden for forsoningen. Impulsen fik han fra den tyske gesandt i Rom, von Keudell, der forsynede ham med introduktionsbreve til embedsmænd og politikere i Berlin¹⁵⁹). Hans arbejde i denne retning kan karakteri-

¹⁵⁴) *ibid.* s. 230. Om de danske venstremænds modtagelse af sangen se Høgsbro II s. 13 (27. juli 1874). Griegs melodi bruges næppe mere.

¹⁵⁵) *ibid.* I s. 245 (25. juli 1874).

¹⁵⁷) Kr. Hvidt: Venstre og forsvarssagen (1960) s. 162 ff.

¹⁵⁸) Herom handler en begejstret artikel, B. skrev i National-Zeitung, gengivet i Dansk Folketidende 25. februar 1876. Jvr. Høgsbro II s. 51 (Høgsbro til B. 12. marts 1876) og Brytnings-år I s. 256 (10. oktober 1874).

¹⁵⁹) Brytnings-år II s. 56 (2. april 1875).

seres med A. F. Kriegers ord, da han havde læst artiklerne i Oplandenes Avis i okt. 1872: »Noget Sandt, ikke liden Uvidenhed«¹⁶⁰).

Bjørnsons kendskab til den finere diplomatiske kunst var minimal, og hans uvidenhed om de virkelige forhold i det dansk-tyske spil meget stor. For det første kendte han ikke, så lidt som resten af den danske befolkning, noget til de hemmelige forhandlinger, der var ført siden 1865 gennem diplomatiske kanaler, for det andet kunne han i Rom ikke være tilstrækkelig orienteret om forholdene i København og Berlin. Han stoledede hovedsagelig på venligsindede udtalelser i tyske aviser og fik herigennem det indtryk, at hvis blot man gav Bismarck et skub, ville alt vende sig til det bedre.

I januar 1875, da han alligevel snart skulle passere Tyskland på hjemvejen, tog ideen til hans diplomatiske »mission« fast form. Den første, han betroede sig til, var fru Heiberg. Siden orienterer han Høgsbro¹⁶¹). En passus i et samtidigt brev til Jacob Hegel viser os den mærkelige blanding af naiv, from troskyldighed og jordbunden snusfornuft, hvormed Bjørnson gik til gerningen:

»Jeg vil da i Guds navn forsøge at lægge min lille hjælp til. Du skal huske at bede Gud om, at jeg maa vinde nogle indflydelsesrige personers kærlighed og tillid. Jeg burde vel have haft nogle penger til at give smaa middage for; thi ved slige tales bedre, og det er tysk sæd«¹⁶²).

Bjørnson kom til Berlin i de første dage af juni 1875 efter at have sendt sin familie i forvejen. I kraft af sine introduktionsbreve og sin berømmelse, som allerede da var stor i Tyskland, fik han foretræde for en række politikere, bl. a. en høj embedsmand i udenrigsministeriet, Lothar von Bucher, og rigsdagsmanden Friedrich Dernburg, der samtidig var redaktør for National-Zeitung i Berlin – folk, der sagdes at stå Bismarck nær. Hvad enten disse politikere har fyldt Bjørnson med et forvrænget billede af forholdene, eller Bjørnson i eklatant grad har misforstået dem, fik han i hvert fald det indtryk, at den dansk-tyske forsoning og en grænseregulering i Nordslesvig lå »lige om hjørnet«:

»Man var i Berlin mageløs mod mig! Selv de, som leende sagde mig: »jeg er forbudt at tale med Dem om den slesvigske sag«, sad i dyb passiar med mig om den innen faa minutter«¹⁶³).

Bjørnsons besøg i Berlin faldt uheldigvis sammen med Oscar IIs første officielle visit som konge hos kejser Wilhelm I. Det var rimeligvis ikke nogen overlagt plan fra Bjørnsons side at vælge netop dette tidspunkt – i hvert fald hedder det i Bjørnsons brev til Hegel, at »Oscars flok havde naturligvis lagt ondt for mig, da den hørte, jeg kom«, men

¹⁶⁰) Krieger V s. 259, fodnoten, (23. oktober 1872).

¹⁶¹) Brytnings-år II s. 52 (marts? 1875).

¹⁶²) ibid. II s. 57 (2. april 1875).

¹⁶³) ibid. II s. 82 (til Hedlund 26. juni 1875).

med sin sædvanlige selvtillid konstaterer Bjørnson blot, at »ænnen blev sannelig, at *mig* trodde man og dem ikke«¹⁶⁴).

I kong Oscar II havde Bjørnson ellers en meningsfælle. Oscar var dybt grebet af tanken om en tysk-nordisk forsoning, et germansk fællesskab rettet først og fremmest mod Rusland, men også noget imod den katolske reaktion i Frankrig og Spanien. Ligesom for Bjørnson spillede det protestantiske fællesskab en væsentlig rolle som begrundelse for forsoningen, og under sit besøg i Berlin havde kongen omhyggeligt forberedt en samtale med Bismarck og Bülow, under hvilken han ville fremføre sine synspunkter og plaidere for en revision af det dansk-tyske forhold som indledning til en fælles nordisk tilnærmelse til Tyskland¹⁶⁵). Bjørnson var klar over kong Oscars synspunkt; men nogen gensidig påvirkning synes der ikke at have været. I hvert fald var kong Oscar ikke påvirkelig for Bjørnsons tanker, idet han nærrede en sand foragt for den norske skjald. I sine nylig udkomne erindringer lader kongen denne følelse komme utvetydigt til orde:

»I synnerhet visade sig snart den, i verkligheten betydande, i sina egna ögon ööverträffade och ööverträffliga, skalden Bjørnson i stigande grad utveckla et hat emot mig, vars källa jag fåfängt sökt utforska, ehuru många rätt underliga berättelser därom kommit till mina öron. Jag tror, uppriktigt sagt, at denne inbilske man, denne den modernt-norska »selvnokhetens« nästan till karikatyr överdrivna inkarnation, egentligen omfattat konungahatet såsom medel till egen uppkomst, och för tilfreds-ställande av sitt omättade självförgudningskrav«¹⁶⁶).

Det var rigtigt, at Bjørnson hadede kongen; dels var han jo republikaner, dels var kongen det norske venstres »modspiller« i unionsstriden. Men da Bjørnson i 1873 opdagede, at kong Oscar nærrede samme interesse for Tyskland og Nordslesvig som han selv, begyndte andre toner at lyde. Da Bjørnson således troede, at han ved en samtale med den tyske konsul i Oslo var skyld i den tyske kronprins' besøg i Sverige i eftersommeren 1873, skrev Bjørnson således til Høgsbro, at »kongen har været overmåde glad i min optræden«, hvad vel i nogen grad turde være en overdrivelse¹⁶⁷)! Siden den tid omtaler Bjørnson kong Oscar med respekt, særlig når han har hørt udtalelser om hans tyske tilbøjeligheder¹⁶⁸).

Både kong Oscars og Bjørnsons henvendelser var som bekendt frugtesløse. Men medens kongen forstod på Bismarck, at der intet var at gøre

¹⁶⁴) *ibid.* II s. 82.

¹⁶⁵) Friis/Bagge: Den danske regering og Nordslesvigs genforening med Danmark IV (1959) s. 70 ff. Om baggrunden for Oscars synspunkt vedr. Nordslesvig se Falke Lindberg: Kunglig Utrikespolitik. Studier och essayer från Oscar II's tid (1950) s. 9 og s. 15 f.

¹⁶⁶) Oscar II: *Mina Memoarer II* (1961) s. 12 (jvr. s. 20).

¹⁶⁷) *Brytnings-år I* s. 157 (18. august 1873).

¹⁶⁸) *ibid.* I s. 244 (19. juli 1874) og II s. 81 (26. juni 1875).

og derfor bevarede tavsheden om sin samtale om sagen, var det helt omvendt med Bjørnson. Til Hedlund skrev han således efter besøget i Berlin:

»Bismarck vil af med Nord-Slesvig, om han skal kaste det i havet. Kejseren holder igæn og folkestæmmingen, to tunge magter; men de holder alene på Als, ræsten vil alle ofre. Her er et mellemforslag at stille: Hørup hav som tysk flåde-havn og fæstning . . . Man har rædsel for Russerne! Ordet »rædsel« passer fuldkommen. Det eneste i verden for dem er at tage tilflugt til os og få den samme rædsel inn i os«¹⁶⁹).

Sammenligner man Bismarcks udtalelser til kong Oscar med det indtryk, Bjørnson havde fået af sine samtaler med politikere, er der i og for sig god overensstemmelse. Bismarck udtalte sig virkelig meget positivt om en regulering af grænsen, men tilføjede, at kejseren var en hindring. Forskellen er blot, at mens kong Oscar og hans diplomater udmærket forstod, at det var et skalkeskjul, opfattede Bjørnson det hele bogstaveligt – Bismarck ville af med Nordslesvig, om han så skulle kaste det i havet!

Hovedsagen for Bjørnson var ikke direkte at få de tyske myndigheder til at skride til handling, men snarere at få vidnesbyrd om tyskernes gode vilje i sagen, som han kunne forelægge for den nordiske offentlighed og overbevise den om, at forsonende toner fra Danmark og Norden ikke ville blive mødt med en kold skulder i Tyskland. Han fik forbindelse med en række tyske aviser, i hvilke han kunne propagandere for sin sag, og tog højtideligt afsked med Høgsgbro og Dansk Folketidende for at hellige sig den tyske presse¹⁷⁰). Samtidig sendte han »den vigtigste artikel, jeg nogen sinde har sendt dig«, »Til danske venner«, som bragtes i Folketidende den 2. juli. Det var en lang redegørelse for hans forhandlinger i Berlin, dog uden nævnelser af de personer, han havde været i forbindelse med. Man kan formode, at venstres førere ikke så på Bjørnsons voldsomme aktivitet med særlig begejstring. Klaus Berntsen skrev i hvert fald kort efter en skarp misbilligelse til Høgsgbro over artiklen – »jeg mener ikke det er rigtigt, at De optager alt fra B. uden mindste Kritik!«¹⁷¹).

Bjørnsons germanske felttog i årene fra 1872 synes ikke at have gjort noget indtryk i den geheime danske udenrigsstyrelse^{171A}). Der foreligger ikke i Aage Friis' store aktsamling nogen dansk kommentar til Signalfejden. Derimod gav artiklen »Til danske venner« anledning til en indberetning fra den russiske gesandt i Berlin, Arapow, til ministeriet i Moskva. Arapow omtaler den russisk-fjendtlige tone i artiklen,

¹⁶⁹) *ibid.* II s. 82 (26. juni 1875), jvr. brevet til fru Heiberg s. 91 f.

¹⁷⁰) Høgsgbro II s. 36 (24. juni 1875), jvr. Brytnings-år II s. 93.

¹⁷¹) Høgsgbro II s. 39 (19. juli 1875).

^{171A}) Bjørnsons besøg i Berlin juni 1875 er slet ikke nævnt i den danske gesandts indberetninger (Rigsarkivet. Gesandtskabet i Berlin. Dépêchekoncepten 1871–76).

gennemgår den tyske presses kommentarer i samme anledning og konstaterer, at det kun er den slesvigske presse, der stiller sig helt afvisende over for en regulering af grænsen, altså en opfyldelse af Pragerfreden¹⁷²). – Selv Krieger må indrømme, at det er Bjørnsons fortjeneste, når tyske blade flere gange har opfordret til en opfyldelse af § 5.¹⁷³).

Bjørnsons tyske medarbejderskab varede et par år; særlig synes han at have haft nær forbindelse med Friederich Dernburg fra National-Zeitung. Da Dagbladet i januar 1876 udtalte sig fordelagtigt om de tyske forsoningsplaner, udspandt der sig en interessant brevveksling med Dagbladets daværende redaktør, den meget konservative Vilh. Topsøe, som Bjørnson forgæves søgte at vinde for sin sag. Det var på det tidspunkt hans plan, at der skulle oprettes en blandet dansk-tysk komité til at forberede og gennemføre udsoningen gennem samarbejde mellem de to landes presse, og arrangement af store folkemøder til fremme for sagen¹⁷⁴). Dette, så lidt som en piece med aktstykker og dokumentation, som Bjørnson planlagde i disse måneder, blev dog ikke til noget – han kæmpede uden støtte hverken fra højre eller venstre i Danmark, og man synes nu også at kunne mærke, at Bjørnson var ved at køre træet – eller rettere: Bjørnson var ved at komme ud af den krise, der begyndte efter Signalfejden i 1872. Et nyt grundsyn er ved at trænge frem hos ham, der gør udsoning og germanisme til noget sekundært.

Som tidligere nævnt havde Signaldebatten i vinteren 1872–73 givet Bjørnson en mistillid til grundtvigianerne som »handlingens folk«, og det var dette, som satte en langvarig og meget opslidende tankeproces i gang hos ham. I modsætning til, hvad man skulle vente af en så impulsiv og temperamentsfuld personlighed som Bjørnson, kunne han gå i årevis og ruge på større ideer og tanker, førend de modnedes og kom frem. Et digt eller en artikel kunne han skrive på en time eller en formiddag; men de større ideer og planer lagrede hos ham i mange år – »En Fallit« og »Redaktøren« havde han således båret på siden 1866¹⁷⁵). På samme måde skete det med den religiøse krise, der udløstes af Signalfejden. Endnu i foråret 1873 kunne han rejse Sverige rundt og holde foredrag om »Grundtvig og folkedannelsen«. Men allerede forinden har man vidnesbyrd om, at Bjørnson var ved at blive lumsk ked af at læse Grundtvigs skrifter¹⁷⁶). Der var mange forhold, som bragte ham ind på det for ham centrale spørgsmål: om der ikke skulle være en sammenhæng

¹⁷²) Friis: Europa, Danmark og Nordslesvig 1864–79, II (1945) s. 528.

¹⁷³) Krieger VI s. 129 (7. marts 1876).

¹⁷⁴) Bjørnsons brevveksling med danske I, brevn. 13, 15, 16, 17, 20, 24 og 25. Jvr. Krieger VI s. 128 og 131 (3. og 17. marts 1876).

¹⁷⁵) Brytnings-år I s. LIX.

¹⁷⁶) *ibid.* I s. 129 (17. december 1872).

mellem »kristenfolkets« religiøse tro og dets mangel på moralsk styrke i politiken.

Under sit ophold i Italien blev han stadig konfronteret med problemet. I Frankrig foregik i vinteren 1873–74 processen mod general Bazaine for hans krigsførelse i 1870–71, og Bjørnson så heri med rette klerikalismens angreb på republikkens idé¹⁷⁷). I Spanien skete på samme tid en lignende kamp. I 1873 var republikken blevet indført i landet; men to år senere fik de klerikale partier overmagten og genindsatte Bourbon'erne (Alphons XII) på tronen, og et nyt reaktionært styre begyndte. Bjørnson fulgte også denne kamp med største interesse og fik her en lejlighed til at opfriske sin modvilje mod kongedømmer og forkærlighed for republikken¹⁷⁸), som han også varmt anbefalede Høgsbro at indføre i Danmark¹⁷⁹).

I hans breve kan man se, hvordan han stadig, og særlig fra sommeren 1875, kredser om emnet kristendom og politik og stadig overbeviser sig selv ved at slå på, at han »jo« er en kristen og »derfor tror på kristendommens magt til at rejse denne verden til fremgang«¹⁸⁰). Men ind imellem stikker tvivlen frem:

»Jeg mener det fuldt ud, at kristendommen (men rigtig nok i en anden opfattelse æn den nuværende dværg-bjærk-norske) skal føre verden både til frihed og større oplysningsfund¹⁸¹).

Endnu tydeligere kommer den gryende skepsis frem i brevet til Høgsbro fra oktober samme år. Kravet om politisk realisme melder sig stadig stærkere: den enkelte vælger må se mere på, om kandidaten er politiker, end om han er kristen¹⁸²). Bjørnsons breve fra disse krisear i hans liv er vidnesbyrd om hans evige krav til sig selv om at finde sandheden, i dette tilfælde om samspillet mellem politik og kristendom. Det var ikke uden berettigelse, når han allerede i 1857 kunne skrive om sig selv:

»Sandhedskravet er den store Klokke, som hænger i mit Taarnuhr og ringer baade Morgen, Middag og Aften«^{182A}).

Et yderligere incitament kom fra hans samvær med Christopher Bruun. I 1874 havde han, medens han endnu var i Rom, købt Aulestad, og Bruun blev bosat i samme hus og åbnede der en højskole. I begyndelsen var alt fryd og gammen; men Bjørnson blev efterhånden forbitret over Christopher Bruuns kristendomsforkyndelse, som han fandt alt for

¹⁷⁷) Brytnings-år s. 171 ff. og 184 ff. (til Hedlund 17. oktober 1873 og 11. januar 1874).

¹⁷⁸) *ibid.* II s. 37 ff. (til Hedlund 31. december 1874).

¹⁷⁹) *ibid.* II s. 72 (8. maj 1875) og s. 100 f. (15 oktober 1875).

¹⁸⁰) *ibid.* II s. 98 (til Dikka Møller 15. juli 1875).

¹⁸¹) *ibid.*

¹⁸²) *ibid.* II s. 102.

^{182A}) P. A. Rosenberg: Bjørnstjerne Bjørnson (1915) s. 75.

mørk og tung, og hans religiøst farvede forsvar for kongedømmet. Det kom til nogle drabelige opgør dem imellem og endte med et åbent brud¹⁸³).

I Bjørnsons forfatterskab fra disse år viser den langsomme vending bort fra grundtvigianismen sig bl. a. i, at det stærke nationale præg, som hidtil havde præget hans værker, f. eks. bondefortællingerne, helt forsvinder. De to teaterstykker »En Fallit« og »Redaktøren« er uden tid og sted, og af fortællingerne er emnet til »Kaptajn Mansana« fra 1875 hentet i Italien, medens »Magnhild« (1877) nok foregår i Norge, men uden nogen vægt på det specielt norske eller nordiske¹⁸⁴).

I sommeren 1876 begyndte han offentligt at tilkendegive den metamorfose, der er ved at foregå i ham. Krieger skrev forbavset i sin dagbog om nogle artikler i Oplandenes Avis, hvor Bjørnson »på en besynderlig Maade blander Christendom og moderne tysk visdom sammen«¹⁸⁵). Og i samme sommer slap han endelig sin store ide om den pangermanske liga. – Da A. F. Krieger i august 1878 besøgte Bjørnson på Aulestad, talte de om sagen, men det er tydeligt, at omend Bjørnson ikke direkte fornægtede tanken, så havde han dog tabt gejsten for den¹⁸⁶). En dansk-tysk forsoning var da også mindre sandsynlig end nogensinde. I april 1878 var § 5 blevet slettet ved en tysk-østrigsk traktat, og i februar 1879 lod Bismarck bomben springe ved at offentliggøre traktatens ordlyd.

I Bjørnsons ellers så varmhjertede forhold til Høgsbro var der allerede fra 1876 kommet skurrende toner, især da denne jævnligt tillod sig at stryge passager eller helt tilbageholde artikler fra Bjørnson. De to tidligere kampfæller sejlede nu hver i sin retning¹⁸⁷), og årsagen var, at Bjørnson var kommet i forbindelse med en ny mand i Danmark, som snart skulle få ham til at glemme både Høgsbro og grundtvigianerne: Georg Brandes. Om mødet mellem disse to mænd er andet steds redegjort fyldestgørende¹⁸⁸).

Det var hovedsagelig to forhold, der bragte tilnærmelsen i stand. Det ene var Bjørnsons to nye dramaer, »i hvilke de to stormagter, Nutiden og Virkeligheden respekteres og kommer til deres Ret«¹⁸⁹). Brandes var helt begejstret over denne for Norden nye genre og lod Bjørnson det vide. Det andet var, at Bjørnson i sommeren 1877 læste Brandes' bog om Søren Kierkegaard (1877). Den gjorde et uudsletteligt indtryk på ham, og lige som Brandes selv under udarbejdelse af bogen arbejdede

¹⁸³) Brytnings-år I s. LXII, jvr. B. B.s brevveksling med danske I s. L.

¹⁸⁴) Brytnings-år I s. LXI f.

¹⁸⁵) Krieger VI s. 156 (5. juli 1876), jvr. Brytnings-år I s. LXVI f.

¹⁸⁶) Se B.s brev til Krieger 15. august 1878. Brytnings-år II s. 287.

¹⁸⁷) Brytnings-år II s. 163 og 177 (25. april og 8. juni 1877) og Høgsbro II s. 51 og 59 (12. marts 1876 og 22. april 1877).

¹⁸⁸) Francis Bulls forord til Georg og Edv. Brandes' Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd IV¹ (1939) s. XI–XXV.

¹⁸⁹) Brandes om »En Fallit«, *ibid.* s. XVI.

sig ud af sin Kierkegaard-begejstring, således arbejdede Bjørnson sig ved læsningen ud af sin Grundtvig-begejstring¹⁹⁰).

En stor del af Bjørnsons breve handler om hans økonomiske sorger. Han var i sandhed ikke nogen god økonom, og med Aulestad havde han sat sig i en overvældende gæld, som han, så længe hans nye teaterstykker ikke havde forrentet sig, næppe kunne klare. Udvejen i slige situationer var foredragstournéer, og i foråret 1877 drog han da også Norge rundt med en række foredrag. – I 1876 fik han fra en lærer i Vendsyssel, Kr. Nielsen, en varmhjertet opfordring til at holde foredrag i Danmark¹⁹¹). Bjørnson svarer straks, at intet var ham så modbydeligt som at holde foredrag – men hvor meget kunne han tjene på en sådan rejse? Af hans øvrige brevveksling med danske (N. P. Madsen-Mygdal, Dønnergaard m. fl.) fremgår det, at betingelsen for en sådan rejse var »et sådant vederlag, at jeg kan rejse med god samvittighed«¹⁹²).

Meningen var formodentlig, at foredragstournéen skulle være afviklet i 1877; men først i sommeren 1878 genså Bjørnson Danmark¹⁹³), og det blev for så vidt en stor succes, som han blev modtaget med jubel i alle de foredragsforeninger og højskoler, hvor han talte. Men de grundtvigske venstreførere så med bekymring, at deres gamle fanefører ganske langsomt var ved at glide dem af hænde. Den første gang det kom tydeligt frem var, da Bjørnson i overstrømmende toner tilsluttede sig adressen til Georg Brandes ved dennes afrejse til Berlin i en artikel i Dansk Folketidende i oktober 1877. Det er klart, at Høgsgbro og Bojsen i den følgende tid blev ivrigere for at tækkes deres norske skjald. Da bjørnen brummede fælt over det første provisorium og det følgende forlig den 8. november 1877 mellem det moderate venstre og ministeriet Estrup, hvorved den voldsomme splittelse i venstre begyndte, ilede både Høgsgbro og Bojsen med at skrive alenlange apologier til Bjørnson¹⁹⁴). I de samme forårsmåneder 1878 kommer Bjørnson endelig ud af sin krise efter den voldsomme omvæltning, der fra troende kristen gjorde ham til ateistisk tilhænger af positivismen¹⁹⁵). Alligevel holder Høgsgbro og Bojsen gennem brevveksling fast ved Bjørnson endnu et år, og Bjørnson svarer dem også, omend hans breve ikke indeholder andet end skarp kritik af det moderate venstres politik¹⁹⁶).

¹⁹⁰) Carl S. Petersen og Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie IV (1925) s. 176 f.

¹⁹¹) B. B.s brevveksling med danske I s. 32 og 34 (31. januar og 9. februar 1876), jvr. Kr. Nielsens svar s. 51.

¹⁹²) *ibid.* s. 88 f. (11. maj 1877).

¹⁹³) Medvirkende til udsættelsen var måske B.s skarpe holdning til dansk politik efter det første provisorium april 1877. Se brevene til Schrøder og Termansen i Brevvekslingen med danske I s. 85 og 86 (11. maj 1877). Jvr. Høgsgbro II s. 66.

¹⁹⁴) Høgsgbro II s. 73 og 79 (24. februar og 12. maj 1879) og B. B.s brevveksling med danske I s. 123 (7. marts 1879).

¹⁹⁵) Brytnings-år I s. LXXIX.

¹⁹⁶) Høgsgbro II s. 79, 89 og 90 ff. (12. maj og 16. december 1878) samt Brytnings-år II s. 238 og 290 (7. marts og 25. september 1878).

I mellemtiden var Bjørnson kommet dybt ind i den Brandes'ske kreds. Ved en sammenkomst i slutningen af 1878 hos M. A. Goldschmidt havde Bjørnson ytret ønsket om at træffe nogle repræsentanter for den »yngre opposition«, og det lod kredsen omkring Brandes sig ikke sige to gange. Bjørnson traf nu Otto Borchsenius, Sophus Schandorph og mange andre, som begejstrede ham meget.

Den 3. november 1878 skulle Bjørnson hyldes af denne kreds ved en banket på Skydebanen – nu skulle han helt »erobres« fra grundtvigianerne. Men de moderate prøvede at redde situationen. De indbød Bjørnson til et andet overdådigt festmåltid – den 4. november, altså dagen efter de radikales. Bjørnson forsøgte at holde tungen lige i munden, åbenbart i håb om ved sin person atter at få det adskilte venstre til at føje sig sammen¹⁹⁷). Det blev dog »det moderne gennembruds mænd«, der gik af med sejren, og det var ikke mærkeligt; for festen på Skydebanen blev en overordentlig betydningsfuld begivenhed i dansk historie. Her indgik nemlig den litterære brandesianisme alliance med det radikale, politiske venstre. Spiren til kombinationen Hørup-Brandes blev lagt den aften. Her var noget, Bjørnson ikke kunne stå for: litteraturen og politiken i en stor fejende bevægelse, ungdom, kampmod og begavelse.

Allerede inden festen havde Bjørnson sendt Høgsbro en sidste afskeds-salut, og der kan være grund til at gengive en del af dette brev, fordi det endnu en gang viser Bjørnsons sikre politiske overblik. Han forudsiger på en forbavsende måde de kommende års moderate venstrepolitik, der kulminerede i kompromis-forliget i 1894:

»Hvad politiken angår, så står det således for mig. Da I. A. Hansen med Berg o. fl. i sin tid gav æfter, så den nuværende grunlov kom istan, da tabte I grunlaget. I var på veje at vinde det igen, da du, Bojsen og Holstein og T. Nielsen gav æfter. Havde I sagt nej og ladet regeringen gøre vold, så havde I til sist sejret. – Nu tror jeg ikke, at I nogensinne sejrer. I er et kompromis-parti, som er overfløjet den dag, at der udvortes er ryddet plads for eders kompromis. – Jeg sa' det til Bojsen i sin tid: et folk forstår ikke rægningen med brøk; det kender alene rægningen med de hele tal. – Gud skal vide, jeg er alt andet æn profet; men det gør mig ondt, at jeg dengang fik ræt. Nu må i fortsætte alene forat holde den ene væg oppe, så ikke hele huset styrter. Eders opgave er ikke morsom. Og I vil miste folk mens I står og holder, skal I se«¹⁹⁸).

Med året 1879 sluttede en afgørende periode i Bjørnsons liv. For dansk politik havde disse voldsomme udladninger af hans temperament

¹⁹⁷) B. B.s brevveksling med danske I s. LI. Det kom dog til nogle skarpe sammenstød med grundtvigianerne, da Frede Bojsen fejrede sin søster Ida's bryllup med den norske politiker Wollert Konow (Hedemarken). Bjørnson drillede digteren Hostrup med hans kristendom, som han selv betragtede som et »overstået stadium«. Til gengæld blev B. højlig fornærmet og fortørnet, da Klaus Berntsen holdt tale for Hostrup og roste ham som den, der ikke »skiftede signaler«. Se Klaus Berntsen: Erindringer fra Manddommens Aar (1923) s. 45 f. Jvr. Frede Bojsens politiske erindringer s. 95.

¹⁹⁸) Kamp-liv. B. B.s brev fra årene 1879–84 utg. av Halvdan Koht (1932) I s. 36 f. (7. maj 1879).

utvivlsomt betydet en hel del. Han kom med en blæst af noget fremmed, ja europæisk til den grundtvigske venstrepolitik, der havde svært ved at se ud over de danske grænser. Hvor meget man end lo ad Bjørnson og kaldte ham overfladisk, fik han dog indflydelse i vide kredse efter sin optræden ved Grundtvigs mindefest. Den altseende A. F. Krieger giver en passende konklusion i sagen, når han i sin dagbog i 1875 skriver:

»Det er sært nok, hvilken Rolle Bjørnsons Optræden d. 12. Spt. 1872 spiller. Han mente det vist ikke så ilde, men hans Ulykke er, at han tørster efter Selvoplevelser for at kunne digte – han kan ikke som Ibsen vinde noget gennem Studium og Tænkning – og han gjør kun Forvirring, hvor han vil optræde i det politiske eller kirkelige Liv«¹⁹⁹).

Det kunne umiddelbart se ud, som om det kun var forvirring, der kom af Bjørnsons virke. Men set på eftertidens perspektiv må man erkende, at det var noget større og bedre. Også Bjørnson selv måtte efter fejden ændre sine signaler – eller, som han så smukt skrev til Georg Brandes:

»Jeg har måttet tænke lidt over den ting »at ændre signaler«. Det er blevet mit livs fane-skrift«²⁰⁰).

¹⁹⁹) Krieger VI s. 40 (5. februar 1875).

²⁰⁰) Brandes-brevene IV¹ s. 42 (29. april 1878).